www.turkishstudies.net/history

Turkish Studies - Historical Analysis

eISSN: 2667-5552

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

Sponsored by IBU

Sosyal Tarih Açısından Bir Hatıratın Muhteva Analizi “Gülbeden Begüm’ün Hümâyunnâmesi”

An Essential and Comprehensive Analyze of a Memory Related Social History “The Humayunnama of Gulbadan Begum”

Hüsne Hilal Şahin*

Abstract: Memories are considered as an essential resources. However, we can not build our history records by only relying on the memories. There should be methodologies to be used to examine and figure out the correctness of them. From this point of view, one memory can sometimes create an immortal change or effect on social, political or cultural aspects. Babur Shah (1483-1530) is an precious statesman who opened an important page in Turkish history with The State of Baburid (1526-1858) in India. He is also a poet and writer. Babur Shah’s *Baburnama*, which is known worldwide for his memoirs, is an autobiography above all, but due to its content, it shows versatility and variability in terms of its literary genre and nature. In ancient Turkish literature, *Baburnama* has become a center of increasing interest and appreciation as an unprecedented work in the sense of autobiography, the example of which can be seen as almost nothing. Babur Shah’s daughter Gülbeden Begum (1523-1603) continued his writing tradition and wrote a book to shed light of the period. *Humayunnama*, a diary or a journal that has been written by Gulbadan Begum includes a very comprehensive details about their social lives in their times. *Humayunnama* has been selected and will be used to examine and analyze as a part of our studies. It provides a great range of information about life in the palace, traditions, religious rituals, members of dynasty, etc. that can be an essential resource for a study will be held on Social History. This will be first study that will examine *Humayunnama* of Gulbadan Begum with the methods of content analyzes. Examination of concepts, medieval India’s social, cultural, religious, economic etc. In addition, it will contribute to social history by providing the opportunity to be compared with today’s life.

Structured Abstract: In this study, the contribution of memories to history and their content on social life will be discussed. Memories are considered as an essential resources. However, we can not build our history records by only relying on the memories. Gulbeden Begum (1523-1603) wrote a book to shed light of the period. *Humayunnama*, a diary or a journal that has been written by Gulbadan Begum includes a very comprehensive details about their social lives in their times. *Humayunnama* has been selected and will be used to examine and analyze as a part of our studies. It provides a great range of information about life in the palace, traditions, religious rituals, members of dynasty that can be an essential resource for a study will be held on Social History. There should be methodologies to be used to examine and figure out the correctness of them. From this point of view, one memory can sometimes create an immortal change or effect on social, political or cultural aspects. The article is based on content analysis and conceptual analysis methods that provide data for social history studies. The text that was taken as the basis of the study was analyzed analytically and the images and

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih, Genel Türk Tarihi
Asts. Prof., Dr. Giresun University, Faculty of Science and Letters, Department of History, General Turkish History
ORCID 0000-0002-3192-4658
hilal.sahin@giresun.edu.tr

Cite as/ Atıf: Şahin, H. H. (2020). Sosyal tarih açısından bir hatıratın muhteva analizi “Gülbeden Begüm’ün Hümâyunnâmesi”. *Turkish Studies - History*, 15(2), 641-676. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.41861>

Received/Geliş: 19 February/Şubat 2020

Accepted/Kabul: 20 June/Haziran 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 25 June/Haziran 2020

CC BY-NC 4.0

facts related to the concepts are shown in tables. In this context, the related concepts are handled as data-carrying elements and their relationships with each other have been historically revealed. The concepts analyzed for content are shown in tables and the subject is also associated with each other in accordance with the conceptual framework. The findings were put forward with the comments and the social and institutional approaches of the period were tried to be reached. It would not be wrong to say that the concepts included in the work in question in this study, especially the clothing-dressing category, can be seen as an identification tool that functions in determining the symbolic boundaries between individuals.

This will be first study that will examine *Humayunnama* of Gulbadan Begum with the methods of content analyzes. From this point of view, *Humayunnama* was subjected to content analysis for the first time in the literature by determining the concepts related to social history. It examined various categories, with 10 tables were and evaluated at 300 (three hundred) concept levels. The concepts discussed in the memoirs will provide a serious source of data for social history. Gulbadan attempts to make logical analyzes from time to time in explaining the events she has heard and is aware of through mediation, and this shows that she can explain a lived reality in relation to the structures and shows how she has successfully applied her own historical writing and expression method according to her era. It is very important to evaluate the mentioned memory in terms of history methodology as a technique of writing and explaining the events that happened. Another important conclusion reached from this content analysis is the fact that the mentioned study can be evaluated in terms of the methodology of history as the technique of writing and explaining the events that happened and will be a source for different studies.

Keywords: History of the General Turkish, Babur Shah, Baburnama, The State of Baburid, Gulbadan Begum, Humayunnama, Social History, India.

Öz: Hatıratlar tarih araştırmalarında değerli kabul edilen bilgi kaynaklarındandır. Ancak bunların doğru metodoloji ile gözden geçirilip tarihin hizmetine sunulması önemlidir. Bu açıdan bakıldığında bir hatıratın sosyal, siyasi ve kültürel bağlamda tarihe katkı sağladığı söylenebilir. Bâbü Şâh (1483-1530), Hindistan’da kurduğu Bâbürlüler Devleti (1526-1858) ile Türk tarihinde önemli bir sayfa açan mühim bir devlet adamıdır. O, aynı zamanda şair ve yazardır. Yazdığı hatıratı ile dünyaca tanınan Babür Şah’ın *Bâbürnâme*’si her şeyden önce bir otobiyografi olmakla beraber, muhteviyatı dolayısıyla gerek edebî nevi gerekse mahiyeti bakımından çok yönlülük ve değişkenlik gösterir. Eski Türk edebiyatında örneği yok denecek kadar nâdir görülebilen otobiyografi nevinde ve üstelik bir hükümdarın kaleminden çıkmış olması bakımından *Bâbürnâme*, benzeri bulunmayan bir eser olarak gittikçe artan bir alâka ve takdirin merkezi haline gelmiştir. Bâbü Şah’ın kızı Gülbeden Begüm (1523-1603) de babasından aldığı yazarlık geleneğini devam ettirerek kendi dönemine ışık tutacak bir eser kaleme almıştır. Gülbeden Begüm tarafından kaleme alınan *Hümâyûnnâme* isimli hatıratın sosyal tarih açısından muhteva analizi yöntemi kullanılarak incelenip yorumlanması, bu çalışmanın temel amacıdır. *Hümâyûnnâme*, Bâbürlü saray hayatı, adetler, gelenek ve görenekler, düğünler, eğlenceler, dini merasimler, hanedan üyeleri vs. başta olmak üzere sosyal tarih alanında araştırmacıya önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışma, Gülbeden Begüm’ün *Hümâyûnnâmesi*’nin literatürde ilk kez muhteva analizi yöntemiyle tetkikini yapmış; hatıratta geçen sosyal tarihe dair belli başlı kavramlar, kategorize edilerek sayılmış, listelenmiş ve yorumlanmıştır. Kavramların incelenmesi, Orta Çağ Hindistan’ının sosyal, kültürel, dinî, ekonomik vb. açıdan tanınmasını sağlayacak aynı zamanda günümüz yaşantısıyla karşılaştırma fırsatı tanıyarak sosyal tarihe katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Genel Türk Tarihi, Bâbü Şah, Bâbürnâme, Babürlüler, Gülbeden Begüm, Hümâyûnnâme, Sosyal Tarih, Hindistan.

Giriş

Hindistan yüzlerce farklı dil, din, inanç ve ırktan insanı bünyesinde barındıran devasa bir coğrafyadır. Türkler işte bu coğrafyaya büyük devletler kurarak yüzyıllarca hükmetmiştir. Hindistan, Bâbürlüler Devleti zamanında (1526-1858) tarihin en parlak dönemini yaşamış, kültür-mimari ve edebî alanda eşsiz eserlere şahit olmuştur. Bâbürlü Devleti’nin kurucusu Bâbü Şah (1483-1530) hatıralarını ince bir üslupla kaleme alarak *Bâbürnâme* isimli eserinde toplamış ardından oğlu

Hümâyûn Şah (1508-1556) ve torunu Ekber Şah (1542-1605) da edebî çalışmalara devam etmiştir (Cöhce, 2002: 716).

Bâbü'r Şah'ın¹ başlattığı yazarlık geleneği kızı Gülbeden Begüm (1523-1603) tarafından sürdürülmüştür. Gülbeden Begüm yaşadığı dönemi anlatan ve tarih alanında kayda değer bilgileri bünyesinde barındıran *Hümâyûnnâme*'yi telif etmiştir. Gülbeden Begüm, Hümâyûn Şah döneminin bilhassa sosyo-kültürel yönünü okuyucuya yansıtan önemli bir yazardır ancak Türk ilim camiasınca çok fazla tanınmamaktadır.

Bu makale her şeyden önce bir muhteva analizi çalışması olduğundan hem kavram incelemesi hem de bir nevi istatistik yönü ile konuya bakmayı gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda ister istemez dile, kavramlar tarihine dolayısıyla da bunların veri sunacağı sosyal tarihe değinmek kaçınılmaz olacaktır. *Hümâyûnnâme*'nin kavramsal incelemesine yönelik bu ilk çalışmada amaç, sosyal tarihe veri sağlamak ve söz konusu dönemi günümüze taşımaktır.

Yöntem

Makalede sosyal tarih çalışmalarına veri sunan muhteva analizi ve kavramsal analiz yöntemleri esas alınmıştır. Çalışmada esas alınan metin analitik olarak analize tabi tutulmuş ve kavramların ilişkili olduğu imgeler ve olgular tablolarla gösterilmiştir. Bu bağlamda ilgili kavramlar veri taşıyan unsurlar olarak ele alınmış ve birbirleri ile ilişkileri tarihsel olarak ortaya konulmuştur. Muhteva analizi yapılan kavramlar tablolarla gösterilmiş ve konu kavramsal çerçeveye uygun olarak birbiriyle de ilişkilendirilmiştir. Yapılan tespitler yorumlarla ortaya konulmuş ve devrin sosyal ve kurumsal yaklaşımlarına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Muhteva Analizi

Muhteva analizini Acun şöyle ifade ediyor:

“Muhteva analizi, bir veya bir dizi metin içerisinde belli kelime/kavramların varlığı, kullanım sıklığı ve aralarındaki ilişkileri belirlemek için kullanılan bir araştırma metodudur. Bu metotla araştırmacılar, belirledikleri kelime, kavramlar veya ibarelerin metin içerisindeki varlığını sayıya dökebilir, anlamları ve aralarındaki ilişkileri tahlil edebilir, metnin vermek istediği mesaj, yazarı, hatta metnin yazıldığı dönem hakkında çikarsamada bulunabilirler.” (2005: 27).

Fatma Acun (2005)'a göre muhteva analizi geçmişte elle veya araştırmacılar tarafından delinen kartların bilgisayarda işlenmesi yoluyla yapılmıyordu. İkinci yolla yapılan çalışmada binlerce kart kullanılıyor ancak hata payının fazla olması ve uzun zaman alması nedeniyle bu yol, uzun metinler için pek kullanılmıyordu. Bu zorluklarına rağmen muhteva analizi, 1940'lı yıllarda sıkça kullanılmaktaydı. Klasik yöntemlerle yapılan çalışmalar, belirlenen kelimelerin metinlerde sayımına² yönelikti. 1950'li yıllarda araştırmacılar, daha gelişmiş analiz metotlarını aramaya koyuldu ve kelimeler yerine kavramlar, kelime sayımı yerine semantik³ ilişkiler üzerinde durmaya başladılar. Her iki yöntem de günümüzde kullanılmaktadır (Acun, 2005: 27).

Hümâyûnnâme gibi çeviri bir eserin muhteva analizi yöntemiyle incelenmesi, beraberinde birtakım zorlukları da getireceğinden bu çalışma dikkatle ve yanılma payını da göz önünde bulundurarak genel geçerliliği olan kavramlar üzerinden yapıldı. *Hümâyûnnâme* üzerine yapılan bu ilk çalışmanın, sosyal tarih araştırmalarına veri sunacağı düşünülmektedir.

Öte yandan muhteva analizi günümüzde, zihinsel modeller ve bunların dilbilim, iletişimsel, sosyal kültürel ve tarihi önemlerini keşfetmek üzere de kullanılmaktadır. Yazılı metne veya yazıya geçirilmiş herhangi bir sözlü iletişim nesnesine (konuşma, sohbet vs.) uygulanabilmesi nedeniyle

¹ Hindistan'da “*Padişah*” unvanını alan ilk hükümdar Bâbü'r Şah'tır.

² Kelime sayımı.

³ Anlam bilim.

muhteva analizinden, medya çalışmalarından tarih, edebiyat, retorik, etnografi, kültür çalışmaları, sosyoloji, siyaset bilimi, psikoloji ve iletişim bilimlerine uzanan geniş bir alan yelpazesi içinde faydalanılmaktadır. Bunlara ilaveten, yapay zekânın gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır.

Muhteva analizini, Kavram Analizi ve İlişkili Analiz olmak üzere iki alt başlıkta incelemek mümkündür:

1.Kavram Analizi

Acun (2005) yazısında, muhteva analizinin genelde kavram analizi ile düşünülüp eş anlamlı olarak kullanıldığı, kavram analizinde sorgulamak için bir kavramın seçilip bunun metin içinde varlığı belirlenerek sayı ile ifade edildiğine değinmektedir. Analizde yapılan iş, bir metin veya metinler dizisinde, önceden belirlenen kelime/kavram/terimlerin varlığı ve kaç defa geçtiğini tespit etmektir. Bu kelime/kavram/terimler direk olduğu kadar dolaylı da olabilirler. Tarihi ve sosyal hayatın izahı kavramlarla yapılır. Analitik olarak kavram biliminin gelişimi de sosyal tarihin gelişimiyle eşdeğerde yürümüştür. Yaşanmış olanların dile aktarılması kavramlar vasıtasıyla olur. Kavramlar, yaşantıların dilde tutulmuş biçimleridir. Dolayısıyla yaşanmışlığın ve tecrübenin dildeki hali kavramlardır. İnsan yaşadıklarını, gördüklerini kavramlarla dile aktarır. Dilsel etkinin geçmişten bugüne yapılarda (strüktür) tutunması kavramlarla olur (Kılıç, 2007: 145-161; Martorella, 1986: 79).

Çalışmamız kavramlarla temellendirilmektedir. Dolayısıyla söz konusu araştırmadaki temel malzeme sosyal-tarihsel kavramlardır.

2.İlişkili Analiz

Kavram analizi gibi ilişkili analiz de bir metindeki kavramların tespit edilmesiyle başlar. Ancak ilişkili analiz, tespit edilen kavramların aralarındaki ilişkileri keşfederek kavramların varlığından ve sayılarından öteye gitmeyi hedefler. İlişkili analiz anlam/semantik analizi olarak da adlandırılır. Kavramların tek başlarına bir anlam ifade etmedikleri düşünülmektedir. Kavramlar “düşünce/fikir” özleridir; bu özler ancak diğer sembollerle bağlantıları kurulduğunda anlam kazanan semboller olarak düşünülebilir. Analiz, yalnızca bir tane kavram kategorisi üzerine kurulacağı gibi 500 kavram kategorisi üzerine de kurulabilir. Çok fazla sayıda kavram kategorisi kullanmak, çalışmanın sonuçlarını muğlak hale getirebileceği gibi çok az sayıda kullanmak ise geçerlilik ve güvenilirlik derecesi düşük neticelere varmaya yol açabilir. Bu nedenle, araştırmanın gereklerinin kodlama işlemini belirlemesi en iyi yoldur (Carley, 1990: 235-267).

Kavram Çerçevesi ve Yöntem

Hatıratlar edebi bir tür olmakla birlikte insan, toplum ve yazıldığı döneme ait sosyo-ekonomik, kültürel veriler sunması hasebiyle önemli tarih kaynaklarındandır. Tarihin bağımsız bir disiplin olarak XIX. yüzyılda gelişmeye başlaması ve XX. yüzyılda da kendi geleneksel anlayışının sorgulanması sosyal ve ekonomik eksenli tarih anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu sayede gelişen sosyal tarih de insan, toplum ve bunlarla ilgili etmenleri öncelikli olarak ele almayı temel kabul etmiş ve kendisine bu meyanda ciddi veriler sunabilecek hatıratları gerektiğinde gerekli metodolojik tetkikleri yaptıktan sonra göz önünde bulundurmaya önemli görmüştür.

Çalışmanın kavramsal çerçevesinin temel hareket noktası, *Hümâyûnnâme*’de geçen sosyal tarihe dair kavramlar nelerdir? sorusunun yanıtlanmasına dairdir.

Bir Yazın Türü Olarak Hatırat

Yaşanılmış olayların anlatıldığı otobiyografik eserlerin ortak adı olan ve edebi bir tür olarak bilinen hatıratlar (Okay, 1997: 445) aslında nitelik, yazım ve ortaya konuluş tarzlarına göre otobiyografik eser, gezi yazısı ve anılardan farklı özelliklere haizdir.

Hâtırat, yine otobiyografik birer anlatım türü olan seyahatname, sefaretname, rûznâme (günlük), tezkire, muhtıra, menkıbe ve mektup gibi yazı türleriyle benzerlik taşır. Özellikle

seyahatnâme gezilen yerlerin anlatıldığı bir hâtırat türüdür. Günlük ise hadiselerin vuku bulduğu gün kaydedilmiş notlar olarak hâtıratattan ayrılır. Bundan dolayı yaşandıktan az veya çok bir süre sonra yazılan, hatta bazan yaşlılıkta kaleme alınmış çocukluk hâtıraları gibi yaşanmasıyla yazılması arasına uzun zaman girmiş olan hâtırat yılların biriktirdiği yeni intibaları, yeni değer yargılarını ve yeni hayat tecrübelerini de ihtiva ettiğinden farklı bir özellik taşır. Bazı hâtıralarda günlük parçaları, mektuplar ve belgeler de yer almıştır. Böylece hâtıratındaki bilgilerin güvenilirlik derecesi artar ve tarih araştırmaları için belge olabilecek değer kazanır. Bir kısım hâtıralar ise dönemin sosyal hayatını ve folklorik yapısını aksettirmede başarılı olduğu için bu konularda kaynak değerine sahiptir.

Hâtıralar ifade ve üslûp bakımından farklılık gösterir. Genellikle askerî şahısların yazdıkları belgelere dayanan, hatta birliklerin harekât şemalarını ihtiva eden harp hâtıraları yalın ve objektif bir ifadeyle kaleme alınmıştır. Sanatkârların, özellikle edebiyatçıların hâtıralarında ise kişi ve olaylarla beraber hâtıra sahibinin intiba, duygu ve sübjektif yorumları üslûba da tesir eden edebî bir dille anlatılır. Bu sonuncular edebî bir tür olan hâtıratı teşkil eder. Bu özellikleri dikkate alınarak genellikle bütün hâtıralardan, özellikle de siyâsî karakteri ağırlıkta olan hâtıralardan bir belge ve objektif bilgi olarak faydalanmak için bunlara ihtiyatla yaklaşılması ve aynı konu üzerine yazılmış olanların karşılaştırılması gerekir.

Hatıratların bir tür olarak biyografi ve otobiyografilerden dolayısıyla gezi, gözlem ve anı yazılarından hangi niteliklerle ayrıldığına dair karşılaştırma yapıp tespitlerde bulunmak araştırmamızın konu bütünlüğünü aksatacağından hareketle bu konuda bakılabilecek kaynaklar ve literatüre katkı sağlayan eserler kayda değerdir. (Kaplan, 1966; Akalın, 1984; Çotuksöken, 1992; Kemal, 1975; Olgun, 1983; Özkırımlı, 1982; Kürkçüoğlu, 2013; Altınova, 2003: 7).

Arapça, *hatırlanan, akla gelen şey* anlamında huturdan türeyerek bir insanın kendi başından geçenleri anlattığı yazı türü olarak tanımlanan hatıranın (Altınova, 2003), Batı Edebiyatı’nda XVI. yüzyılda özel bir tür halinde ilk örnekleri görülmüştür. Hatıra, Doğu Edebiyatı’nda ise genellikle tarih, seyahat, tezkire, menakıp gibi daha yaygın türlerde yazılmış eserlerin içinde yer almıştır. Nitekim Arap literatüründe rihlât, vefeyât, havadis; Farsçada sefer name, tezkire nevilerindeki kitaplarda yer yer dikkati çeken hâtıra notlarına, Türkçede vekayi, sergüzeşt, seyahatname, sefaretname gibi metinler arasında rastlanır. Benzer bir kavram karışıklığı Batı edebiyatları için de söz konusu olmuştur. Fransa’da bu kavramı karşılamak üzere, “*Annales, chroniques, commentaires, journal, souvenirs*” gibi birbirinden az çok farklı terimler kullanılırken XVI. yüzyılın ortalarından itibaren türün bağımsızlık kazandığı ve özel bir kullanışla “*memoires*” teriminin ortaya çıktığı görülmektedir (Okay, 1997: 445).

Hatıra veya hatıratı, diğer dillerdeki kullanımları ile irtibatlandıran Özkırımlı ise onu; “*Edebiyatta, bir kimsenin kendi başından geçen ya da tanık olduğu olay ve olguları, gözlemlerine, izlenimlerine, bilgilerine dayanarak, kimi zaman kişisel duygularını ve düşüncelerini de katarak anlattığı yazı türü.*” olarak ifade etmektedir (1982: 112). Burada dikkat edilirse bahsi geçen yazın türüyle ilgili olarak edebi bir tür olduğu söylemi önümüze çıkmaktadır.

Tarih, Sosyal Tarih ve Hatırat

Tarih, toplumların yalnızca anlatıdan ya da yazılı kaynaklardan edinilen mazisi değil hem geçmiş hem de gelecektir. Bu anlamda tarih için salt maddi ya da manevi geçmiş tanımlaması yapmak da yanlış olacaktır. Eylemsel anlamda yazı ile başlayan tarih aslında; insanın, kayıt tutması, önemli olaylara tarih düşüp toplumsal hafızaya hem yazılı hem de sözlü şekilde kaydetme çabası, çok çeşitli şekillerde yapılan en eski insan faaliyetini nitelemektedir (Ramazan, 2007: 10).

Konusu, insanın yapıp ettiği şeyler olan tarih, insanla başlar. Geçmiş, bugün ve gelecek arasında kesintisiz bir diyalog olarak da düşünebilecek bu oluşum, aynı zamanda bir bilinç varlığıdır. Kadim dönemlerden beri yaşanan olayların kayıt altına alınması esaslı ortaya genel olarak siyasi ve askerî vaka yazarlığı anlayışı çıkarmıştır.

Tarihin ciddi metodolojik dönüşümler yaşayarak özellikle 1930'lardan itibaren sosyal hayatı ve sade bireyi temel eksene aldığı bakış açısıyla sosyal tarih anlayışı gelişmiştir.

Hülasa tarihin bir disiplin olarak XIX. yüzyıldan itibaren yöntem ve teknikleri ile *Sosyal ve Tinsel Bilimler* kategorisinde kendine münhasır metotlarıyla yer alması; takip eden XX. yy'da ise Annales Ekolü ile dikkatini ekonomi, birey, toplum ve zihniyet gibi yönlerde yoğunlaştırması analitik bir düşün sürecinin uzantısı idi (Yılmaz, 2014: 10-11).

Sosyal tarihin doğması ve gelişmesi tarihe yeni bir bakış açısı kazandırmış olup dolayısıyla insanı ve toplumu anlatan eserlere ilgiyi de arttırmıştır. Hatıratlar da bu yönleriyle sosyal tarihe önemli ölçüde veri sunabilecek kaynaklardır. Özellikle Braudel ile yükselişe geçen tarihin sosyal bilimlerle metodolojik ortak çalışma anlayışı, beşerî hayatın daha çok anlaşılmasına zemin hazırlayacak ve bu gelişmeler sosyal tarih anlayışını da güçlendirecektir (Braudel, 1996: 19-23).

Geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki kesintisiz süreçlerin dinamik bir bütünü olan tarihi, toplumsal, ekonomik, beşerî ve sosyal hayata dair unsurlarıyla kavrayabilmek ve buna insandan daha fazla şeyler katmak esası üzerinde çalışırken sosyal tarih adına böyle bir kavramsal çalışma yapmak bahsi geçen gelişmelerin akademik anlamda yarattığı etkiyle açıklanabilir.

Hatıratların Birer Kaynak Olarak Tarih Araştırmalarında Kullanılması

Bir edebi tür olarak gelişen hatıratların tarih araştırmalarında kaynak olarak kullanılması önemlidir. Yazım tarzına göre yazar, içerik, dil ve dönemi açısından belirli incelemelerden geçirilmiş bir kaynak olarak tarihin hizmetine sunulmuş hatıratlar, özellikle içerdiği sosyal, ekonomik aynı zamanda döneminin zihni ve ferdi bakış açısını da etraflı bir biçimde yansıtmaktadır. Hatıratlar ancak doğru metodolojik incelemelerden sonra tarihe veri sunabilir. Bu açıdan bakıldığında bir hatıratın sosyal, siyasi ve kültürel bağlamda tarih bilimine sağladığı katkı da yadsınamaz değerdedir.

Sosyal tarih anlayışının gelişmesi, bunca zaman tarih dışı bırakıldığı düşünülen birey ve halkın tarihte yer edinebilmesinin önünü açmaktadır. Ayrıca tarih metinlerine sıradan halk ve askerî-siyasi rolü olmayan unsur ve kişilerin de girmesi, aynı geleneğin başlattığı bir öz dönüşüm olmaktadır. İşte bu noktada hatıratlar, daha bireysel ve toplumsal yapının gelişmelerini yakın plan bakış açısı ile vermeyi sağladığından sosyal tarih açısından değerli eserlerdir.

Hatıratların birer kaynak olarak tarih araştırmalarında kullanılmasının kuşkusuz belli başlı sorunları da vardır.

Ali Birinci, "...*Hatırat türünden metinlerin tarih araştırmalarındaki yerinin çok mühim olduğu bir gerçektir. Ancak bunların az veya çoğu kere yanlış usul bilgisiyle kullanıldıkları dikkati çekmektedir. Her şeyden önce bu türden metinlerin ne olduğu hakkında bilgi azlığı bahis mevzuudur. Bir kere bir metnin yazarı iyi tanınmalı ve hatıralarını hangi saiklerle yazdığı iyi tespit edilmelidir. Açık veya gizli bir hedefi olup olmadığına dikkat edilmelidir. Bunlara dair metin bir süzgeçten geçirilmeli ve irdelenmelidir. Bundan sonra başka elde bulunan metnin asli nüsha olup olmadığına tespiti işi gelmektedir. Sadeleştirilmiş veya seçme yapılmış bir metin olup olmadığına karar verilmeyen bir hatırate atıfta bulunmak usulsüzlüktür. Hele sadeleştirilmiş bir metin ilmi usul bakımından asla kullanılamaz. Burada tarihçi başkalarının yorumladığı metni yorumluyor demektir.*" (1998: 619) değerlendirmesini yaparak hatıratların hangi metodolojik çerçevelerde tarihe kaynaklık edebileceklerini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Herhangi bir konuya bağlı kalmaksızın kişilerin kendi hayat hikâyelerini de ihtiva eden hâtıralarda bazen okuyucu üzerinde gerçeklik duygusu uyandırmak amacıyla yazarın kendisi hakkında birtakım itiraflarda bulunduğu da bilinir. Gülbeden Begüm'ün *Hümâyûnâme*'sinde zaman zaman yazarın kendini eleştirdiği görülmektedir. *Hümâyûnâme*'deki olayların, hâtıra sahibinin intiba, duygu ve sübjektif yorumlarının üslûba da tesir eden edebî bir dille anlatıldığı da aşikâr. Yine söz konusu hatıratla zaman zaman yazarının yakından tanıdığı kişiler etrafında yoğunlaştığı zaman zaman da hiç tanımadığı halka dair bilgilere yer verilmiştir.

Gülbeden Begüm ve Hümâyûnnâmesi

Gülbeden Begüm (1523-1603)

Kimi yazarların “Bâbürlülerin Unutulmuş Belgesi” olarak nitelendirdiği (www.boloji.com, 2019) *Hümâyûnnâme* adlı eseriyle tanınan Gülbeden Begüm, 1523’te Horasan’da doğdu. Babası Bâbü Şah, annesi Türkistan (Orta Asya) sûfilerinden *Zinde Pîl* diye tanınan Ahmed-i Câmî’nin soyundan Dildâr Begüm’dür. (Ansari, 1996: 235).

Gülbeden Begüm, bir Bâbürlü Sultanı, bir kadın, bir yazar aynı zaman da bir tarihçidir (Şahin, 2016: 1-22). Gülbeden Begüm, Türkçe ve Farsça nazma hâkim, hat ve inşa sanatında da yetenek sahibidir. Yazar olmasının yanı sıra iyi bir şair olan Gülbeden Begüm’ün Farsça ve Türkçe dillerinde yazdığı şiirleri ne yazık ki günümüze kadar gelememiştir (Allâmî, 2011: 34).

Bâbü Şah öldüğünde 7-8 yaşlarında olan Gülbeden Begüm, babasına duyduğu sevgi ve saygıyı şu ifadelerle dile getirmektedir:

“Bir müddet beni kucaklarında oturtular. Bu iltifatları esnasında o kadar büyük bir sevinç duydum ki onun üstünde bir sevinç tasavvur edilemez.” (Gülbeden, 1987: 159).

Küçük yaşta olmasına rağmen babasının ölümü başta olmak üzere kendisinde derin izler bırakan olayları hatıratında anlatması önemlidir. *Bâbünnâme*’de Gülbeden Begüm’ün hafızasının oldukça kuvvetli olduğu kaydedilmiştir (Bâbü, 1987: 10).

16 yaşında iken Cengiz (Çağatay) Hanedanı üyesi Pencap Genel Valisi Hızır-Hoca Han ile evlenen Gülbeden Begüm’ün iki çocuğu dünyaya gelmiştir. 1557’de Agra’da yaşamaya başladığı bilinen Gülbeden Begüm, 1574’te yeğeni Selime Sultan Begüm, kardeşi Kamran’ın kızı Hacı Beyim⁴ olarak bilinen Miranşahi ve kalabalık bir kabileyle hacca gitmiş, üç buçuk yıl burada kaldıktan sonra Hindistan’a dönerken bindikleri gemiyle Aden’de kaza geçirmiş, bir yıl kadar burada bekledikten sonra Hindistan’a ulaşmıştır. Hac dönüşünde yeğeni Ekber Şah tarafından şahsi hatıralarını yazmakla görevlendirilen Gülbeden, böylece kendi tarihine tanıklık ederek tarih ve hatıraları konusunda bir bağ kurma fırsatı yakalamıştır (Rekha, 1967: 251).⁵

Hümâyûnnâme

Hümâyûnnâme (*Ahvâl-i Hümâyûn Padişah*), Ekber Şah’ın isteği üzerine Ebû’l-Fazl Allâmî’nin *Ekbernâme*’sine kaynak olmak üzere Gülbeden Begüm tarafından yazılmıştır. *Hümâyûnnâme* ismi, Bâbü Şah’tan sonra yerine geçen oğlu Hümâyûn Şah’a atfen verilmiştir. Elde bulunan tek nüshası eksik olup 1553 yılı olayları ile sona ermiştir.

Eserin, Hümâyûn Şah döneminin bir genel tarihi olması bakımından fazla bir değer taşımadığı; askerî ve siyasi hadiseleri anlatmada yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Ancak Bâbü Şah’ın son yılları, Hümâyûn devrindeki hanedan mensupları, sarayda geçen olaylar ve harem hayatına dair verdiği bilgiler yönünden önemlidir. Dönemin sosyo-ekonomik tarihi açısından da değerli bir kaynaktır. Eserin British Museum’daki tek nüshası A. S. Beveridge tarafından İngilizceye çevrilerek geniş bir girişle birlikte yayımlanmıştır (London 1902; New Delhi 1983; Lahore 1987). *Hümâyûnnâme-i Gülbeden Begüm* adıyla neşredilen Farsça metni (Leknev 1925) Abdürrab Yelgar (Ankara 1944) ve Eymen Manas tarafından Türkçeye çevrilmiş (Ansari, 1996: 235) ve Y. Hikmet Bayur’un giriş ve tarihi özetiyle basılmıştır (Gülbeden, 1987).

Hikmet Bayur da Gülbeden Begüm’ün (1987) siyasi ve askerî konulara çok fazla önem vermediğine değinmiştir. Ancak eserde Hindistan’ı fethi sırasında Bâbü ve Hümâyûn’un yaşadığı

⁴ Hacı Beyim lakabı kendisine Hacca gitmeden önce verilmiştir.

⁵ Agra’da vefat eden (7 Mayıs 1603) Gülbeden’in tabutunu yeğeni Ekber Şah’ın taşıdığı rivayet edilmektedir.

olayların ayrıntılı bir şekilde anlatılması, askerî-siyasi konulara zaman zaman da olsa değindiğini göstermektedir.

Bâbü'r Şah'ın Hindistan'a yaptığı son seferde Kuzey Hindistan egemenliğinin yeniden Türklerin eline geçmesini Gülbeden *Hümâyûnnâme*'de şöyle anlatıyor:

“933 senesi Recebin sekizinde [10 Nisan 1527] Sultan İbrahim ile Panipat'ta bir meydan muharebesi yapıldı ve Sultan öldürüldü. Bu zafer Allah'ın bir inayeti idi. Çünkü Sultan'ın ordusu 180 bin süvariyle 1500 kadar azgın filden mürekkepti. Hâlbuki babamın ordusu esnaf ve pazar halkı (ayak takımı) da dâhil toplam 12 bindi. Savaştan sonra beş padişahın biriktirdiği hazine halka dağıtıldı. Hindistan'da geçmiş padişahlardan kalma hazineleri sarf etmek ayıp kabul edilir, aksine eklene eklene büyütülmüş. Babamın çok sevdiği Hoca Kelan Bey, Kabil'e gitmek üzere izin istedi, fakat babam razı olmadı, çünkü onu çok seviyordu. Hoca Kelan, Hindistan'a alışamadığını, burada yaşamanın çok zor olduğunu söyleyince, babam izin verdi. Onu birçok hediyeyle Kabil'e gönderdi ve kendilerine dua etmelerini istedi.” (1987: 124-125).

Timur soyunun harem tarihine yer verilen *Hümâyûnnâme*'de saray, harem, görenek, gelenek, toy ve eğlence tarzları; kadın ve erkeklerin düşünce, davranış, düşmanlık ve rekabetleri açıkça dile getirilmiştir. Gülbeden Begüm'ün anlattığı toy ve düğünlerin bir kısmı 1533-34 yıllarında yapılmıştır. Gülbeden Begüm, şahit olduğu 1545'ten sonraki hadiseleri de oldukça canlı bir şekilde anlatmaktadır (1987: 56).

Hümâyûnnâme'nin Muhteva Analizi

Bu çalışmada *Hümâyûnnâme*'nin Abdürrab Yelgar (1987) tarafından yapılan Türkçe çevirisi esas alınmıştır. *Hümâyûnnâme*'deki sosyal tarihçilikle ilgili kavram ve unsurların tespiti aynı zamanda Türk tarih yazıcılığının gelişmesiyle de ilgilidir. Çalışmanın ana eksenini oluşturan *Hümâyûnnâme*'deki sosyal hayatla ilgili tespitler, günümüzün sosyal tarih anlayışına katkı sağlayacak mahiyettedir. Sosyal tarih anlayışı açısından *Hümâyûnnâme*'nin içerdiği unsurlar, sosyal, ekonomik, bireysel vs. yönleriyle bu anlayışa eklenmektedir. Sosyal tarihçilik bir yerin sosyo-ekonomik ve zihniyet dâhil bireyin geçmişi hakkında araştırmalar yapıp tespitlerde bulunur. Bir toplumun kültür kodları, o toplumun sosyo-zihinsel yapılarında barınır. Sosyal tarih bir yönü ile sosyal ve tinsel bilimlerin arasında yer alırken bir yönü ile sosyoloji ilmiyle yakın paslaşmalara girer. Bu durum esasen tarih disiplininin kendi metodlarıyla elde ettiği verileri sosyolojik bakış açısıyla ele alarak sorgulamanın da sonucudur (Acun, 2005: 27-50). *Hümâyûnnâme*'deki sosyal tarih unsurlarını formüle eden kavramlarla ortaya koymamız, literatürde bu alandaki çalışmalara zemin hazırlayacaktır. Bu kavramlar sosyal hayata dair anlaşılacakların da başat unsurlarıdır. Sosyal tarih ve kavramlar tarihi, toplumsal politik ve bireysel yaşamışlıkların da tarihidir.

Sosyal Tarih Açısından Hümâyûnnâme'nin Kavramsal Değeri Hakkında Tespitler

Gülbeden Begüm'ün *Hümâyûnnâmesi* muhteva analizi yönteminden kavram analizine tabi tutularak ilgili kavramlar genel itibarıyla kaynakta geçtiği haliyle sayılmış ve niteliksel-anlamsal yakınlıklarına göre kategorilere ayrılmış ve değerlendirmede 300 kavram tespit edilerek değerlendirilmiştir. Sosyal tarih açısından ilgili kavramlar daha da arttırılabilir fakat bu çalışma, mezkûr hatırat ile ilgili bu neviden ilk inceleme olduğu için kavramları belli sayıda tutmak uygun görülmüştür. Burada özellikle birey, kadın, folklor gibi unsurların değer taşıdığı görülmüştür. Gülbeden Begüm, *Hümâyûnnâme*'de Hümâyûn dönemini anlatsa da kullandığı unvan ve tabirlerle yazdıklarının tarihi arka planını Timur'a dayandırmaktadır.

Sosyal Tarih Bağlamında Değerlendirilebilecek Kavramlar

a. Unvan-Lâkaplar

Sözlükte “kitap, mektup ve yazı başlığı” anlamındaki unvan kelimesi Türkçede “bir kimsenin memuriyet rütbesini ve görevini belirten söz, lakap” demektir. Lakap ise “bir kimseye sonradan takılan ikinci ad, şeref pâyesi, halife ve sultanların hâkimiyet alâmeti” anlamlarına gelir. Unvan ve lakabın Türkçede çoğu zaman eş anlamlı gibi kullanıldığı görülmektedir. Terim olarak unvan halife ve hükümdarların, vezirlerin, eyalet valilerinin, başkumandanların, ulemanın ve resmî görevlilerin sıfat ve lakaplarını ifade eder. Özellikle devletler arası diplomatik yazışmalarda halife ve hükümdarların lakap ve unvanlarının zikredilmesine özen gösterilirdi. Devletin çeşitli kademelerinde görev yapan memurlara hiyerarşik durumlarını belirten unvan ve lakaplar verilmesi bürokratik bir gelenek halini almıştır.

Unvan veya lakap kullanılmasının Türkler, Araplar ve İranlılarda çok eski bir gelenek olduğu bilinir. İslâm öncesi Türk devletlerinde hükümdarların “*tanhu, kağan, alpagut, tarhan (tarkan), kan, han, bilge, külterkin, erkin, ulug-erkin, ilteber, idikut, ilig, kadir, sagun, tabgaç (tamgaç), tegin (tigin), tarım, terim, inak, inanç, inal*”; hükümdar eşlerinin de “*terken*” ve “*katun*” unvanlarını aldığı görülmüştür.

Orta Çağ’da kurulan Türk-İslâm devletlerinde unvan ve lakaplar hâkimiyetin sembolü kabul edilmiş hem halifeler hem sultanlar hutbe ve sikkelerde bu unvan ve lakapların yer almasına büyük önem vermiştir (İpşirli, 2012: 163).

Babürlülerde de unvan ve lakapların sıklıkla yer aldığını mezkûr hatıratın örneklerde görmekteyiz.

Tablo 1: Unvan-Lâkaplar

Sultan- Akem ⁶ -Begüm-Beyim- Firdevs Mekânı ⁷ -Hâkir ⁸
Halife Babam- Köke ⁹ - Sahipkıran Hazretleri ¹⁰ - Gazi- Ağaç
Velinimet ¹¹ - Padişah Babam- Mirza -Hazret-Han- Şah

Tablo-1’de geçen unvan ve lâkaplar, klasik tarih anlayışı bağlamında havasi ifadeler taşımakla birlikte yazar bu kavramların sahiplerini sosyal hayata dâhil ederek metni sırf siyasi ve askerî bir tarih yazımı olmaktan çıkarmaktadır. Bu durum sosyal tarihe dair yönetici kesimin sosyal hayatı ve psikolojisi hakkında veriler sunmaktadır.

Tablodaki kavramlarla ilgili hatıratın yazılan bazı örnekler (Gülbeden, 1987: 51-307) şöyle:

1. Unvan Verilmesi

“(…) *Şir Han’a bazı bölgeler ve altın vermek suretiyle onunla barış yapar. Şir Han bu vesileyle ordunun nizamını tekrar sağlamanın yanı sıra kendisine tabi olanlar sayısında da artış sağlanmasına yolunu açar. Tabi olanlar arasında birçok Afgan Beyi, Afgan askeri ve dönemin padişahı Bahadır’ın hizmetinden kaçanlar vardır. Bu dönemde Şir Han ‘Hazreti Âlâ’ unvanı alır.*” (Gülbeden, 1987: 53)

⁶ Büyüğüm anlamındadır.

⁷ Devrin tevazu tabirlerindendir.

⁸ Aşağı görülen, değersiz. Gülbeden kendine “*hakir*” der.

⁹ Sütkardeş.

¹⁰ Babür Hazretleri, “*Sahipkıran (Timur Hazretleri) veya Cengiz Han neslinden olanların hepsi bârgâhımıza gelsinler; Hak Suphanehu Hindistan memleketlerini bize ihsan buyurmuştur, gelsinler ki beraberce ve birlikte devlet işlerini görelim*” buyurdular. (Gülbeden, 1987: 127)

¹¹ Yaş ve makamca büyük olanlar.

Bâbü'r Şah'a "*Hazret-i Firdevs Mekânı*", Hümâyûn Şah'a "*Hazret-i Cennet Aşiyânı*" unvanların verilmesi bu hükümdarlarının önemini göstermektedir. Hindistan tarihçileri Bâbü'r ve Hümâyûn'u daha çok lakaplarıyla zikretmektedir (Gülbeden, 1987: 115).

Hükümdarlara ve devletin ileri gelenlerine unvan verilmesi tarihin pek çok döneminde karşımıza çıkmaktadır. Konumuz *Hümâyûnnâme*'nin analizini yapmak olduğundan farklı kaynaklardan çok fazla örnek vermek gereği hissetmedik. Ancak kadim Türk tahinin kültür yapısını daha iyi kavramak adına zaman zaman kısa bilgiler paylaşmak ihtiyacı hissettik.

"Temuçin 1196 yılında han olarak seçildi. Onun Büyük Han olarak seçilmesi ancak 1206 kurultayı ile mümkün oldu. Moğolistan'ın batı tarafının ele geçirilmesi Naymanların mağlup edilmesi ile tamamlandı. Moğol ve Türk kabilelerinin tamamı tarafından ve gizli tarihin Kağan unvanını verdiği Büyük Han yapılan Temuçin Cengiz adını aldı. Çinlilere göre Temuçin bu unvanı daha çocuk yaşta iken almış, bazı yazarlara göre 1196'da han olması ile bu unvanı kullanmıştır. Bazılarına göre ise O, Kerayit zaferinden sonra Cengiz unvanını kullanmıştır. 1206 Pars yılında bütün boyların birleşmesi ve Onon Nehri'nin kaynağında toplanan kurultay da Büyük Hanlığın belirtisi olarak dokuz tuğ dikildi. Çinliler Temuçin'e Çingiz Kağan unvanını vermişlerdir." (Temir, 2010: 133-140; Roux, 2001:135-138).

2. Hakir

Gülbeden Begüm hatıralarını yazarken kendisine *hakir* demiştir. Bu durum onun bir Sultan olsa da mütevazı yanının ağır bastığının bir göstergesidir: "*Firdevs Mekânı fani evinden baki evine göç ettikleri zaman bu hakir (Gülbeden Beyim) sekiz yaşında bulunuyordu...*" (Gülbeden, 1987: 115)

3. Begüm-Beyim

"*Beg*" siyasi bir terim olduğu halde, kadının kocası da evinde beye benzetilerek ona da "*bey*" denmiştir. Devlet kurulurken dikilen tuğ ve bayrakların, devlet ve halk arasında ayrı bir ululuk ve yüceliği vardır (Aydemir, 2013: 637).

XVI-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı, Safevi, Bâbürlü Türk hanedanlarının döneminde kullanılan unvanların aynı terminolojiye dayanması tarihin seyri açısından oldukça sıradan bir durumdur. Osmanlılarda "*Sultan*", Cengizlilerde "*Hanım*" dendiği gibi Türkçe "*Bey*" unvanının karşıtı olan "*begüm*"ün; begim (beg+i+m), bigim, begum, begam şekillerinde de kullanılmıştır (Konukçu, 1992: 344). Hindistan'da 1526 yılına kadar böyle bir unvana rastlanmamakla birlikte bunun Timurlularda kullanıldığı görülmektedir.

Begüm, Hindistan'da Bâbü'r Şah ve halefleri devrinde (1526-1858) hükümdarların anne, kız kardeş ve dul kadınları gibi aile fertlerine verilen unvandır.¹² Gülbeden Begüm (Beyim), Delhi Türk Sultanlığı Hükümdarı Raziye Begüm (1236-1240) de buna güzel bir örnektir.

Hümâyûnnâme'de XV. ve XVI. yüzyılda yaşamış olan 203 kadın hakkında bilgiler mevcuttur. Begümlerin soy kütükleriyle Bâbü'r Şah ve Hümâyûn Şah zamanlarındaki faaliyetleri anlatılmaktadır (Gülbeden, 1987; Bâbü'r, 1987). Söz konusu 203 kadın arasında, Hamide Banu Beyim (Begim), Dildar Beyim, Akika, Gülbeden Beyim, Gülrüh Beyim, Gültreng Beyim, Gülizar Beyim, Gül Beyim, Gülçehre Beyim, Günver Bibi, Habibe Sultan, Hacı Beyim, Bige Beyim, Ak Beyim, Emine Beyim Miranşah, Apak Beyim, Ayşe Sultan, Çölî, Dildâr, Gevher Şad, Hanzâde, Hatice, İsen Devlet, Mâhım, Mahdûme, Masûme, Mihr Bânû ve Mihr-i Cihân XVI. yüzyılın en önde gelen begümleri olarak zikredilmektedir (Gülbeden, 1987: 223-236; Konukçu, 1992: 344).

¹² Genel bir tanımlamaya göre "*Begüm*"; hanım, hanımefendi anlamlarına gelmekte olup Türk Sultanlarına verilen unvandır. Şahın eşleri, kızları, kız kardeşleri gibi saltanat hanedanından olan hatunlar isminin sonuna Begüm unvanını alırdı. Beylerin hatunlarına genellikle "*hanım*" diye hitap edilirdi. Yaşına ve yakınlık derecesine göre büyük, orta, küçük hanım olarak adlandırılırlardı. Begüm, günümüzde de kız çocuklarına isim olarak konulmaktadır. (Konukçu, 1992: 344).

4. Akem

Gülbeden Begüm, üvey annesi Mahım’ı *Akem* diye çağırılmaktadır.

“Hava çok sıcak. Bir cuma gitmeseniz ne olur sanki? Beyimler böyle şeyden gücenmezler. Padişah Babam Akem’e: ‘Mahım senden böyle sözler beklemezdim. Hazreti Ebu Sait Mirza’nın kızları ki baba ve kardeşlerinden ayrı düşmüşlerdir, onları kaybetmişlerdir. Nasıl olur da ben onların hatırlarını hoş etmem’ der.” (1987: 127).

b. Gelenek ve Görenekler

Gelenek-görenekler, bir milletin iç dünyasını, hayata bakışını gösteren bir zenginlik kaynağı olup halkın tarihini, insanlığın tarihte oluşan görüşlerini öğrenmede bir araç sayılır. Gelenek ve görenekler, insan topluluklarını bir arada yaşatan, onların geçmişle bağlarını kuran kültür unsurlarıdır. Kültürün içinde, bir milletin değer yargısı, zevki, düşünce tarzı, inanç sistemleri bulunur. Toplumlar, bulundukları coğrafyadan göç ederken kültür unsurlarını da beraberinde taşır (Aydemir, 2013: 619-620). Dinî hayat, dil, sanat gelenekleri, mitolojisi, hayat felsefesi gibi toplumları birbirinden ayıran bazı kültürel değerler vardır. Kültürel süreklilik bağlamında değerlendirildiğinde, Türklerin, İslamiyet öncesi yaşam tarzları ve geleneklerini İslamiyet sonrası dönemde de devam ettirdikleri görülmekle birlikte bunlardan bazıları zamanla değişime uğramış, bazıları da tamamen ortadan kalkmıştır. Her toplumda insanların davranışlarına birer standart koyan değerler vardır ve söz konusu değerler, davranışlara yön verdikleri ve insanlarda ortaklaşa benimsedikleri için davranışlarda benzeşmeye ve dolayısıyla kalıplaşmaya yardım eder (Dikici, 2001: 253). Dolayısıyla değerlerin toplumdan topluma değişebildiği ve zamanla toplumda gelenek haline gelebildiğini söyleyebiliriz.

Diğer yandan insanların, köklü inanç ve uygulamaları tabiatın bir parçası gibi görüp benseindiklerini biliyoruz. Bir örf ve âdet, tabiatın bir parçası hale gelmişse, onun üzerinde münakaşa ve müzakere de o kadar az yapılıyor demektir. Ne kadar eski veya yeni zamanlardan arta kalmış olursa olsun, örf ve adetlerin her zaman varolduğu değişmez bir gerçektir. Örf ve âdet manevi kültürü teşkil eden iki sosyolojik terimdir. Örf ve âdet arasında bir içerik ve nitelik farkından çok yalnızca bir düzey farkı bulunmakta olup bunlar sosyal hayatı düzenleyen kurallar sisteminin bir kısmını oluşturduğu görülür (Yanardağ, 2017: 39). Bu kurallar bazen bir davranış, bazen bir merasim, bazen de bir töre şeklinde karşımıza çıkmaktadır. *Hümâyûnnâme*’de yer alan ve sosyal hayatı düzenleyen kavramlara dair bazı örnekleri inceleyelim.

Tablo 2: Sosyal Hayata Dair Kavramlar

Töre -Veraset- Meşveret ¹³ - Sünnet -Toy ¹⁴ - Kengeş ¹⁵ - Nevruz
Hutbe -Rey- Dügün- Nikâh Akdetmek ¹⁶ -Beşik Kertmesi

1. Büyüklere Saygı

Toplumlar açısından *saygı* kavramı her zaman en önemli yeri almaktadır. Saygı, toplumları ayakta tutan unsurdur adeta. Gülbeden Begüm, hatıratında gelenek-göreneklere ayrıntılı yer vererek döneme ilişkin veriler sunmuş, bilhassa büyüklere saygıyı temel alarak çeşitli olaylara değinmiştir:

“Sultan Hüseyin Mirza’nın şunkar olduğu (öldüğü) haberi gelince Babür Hazretleri, Kabil’e dönmeye karar verdi. Bâbüir Hazretleri, mirzaları toplayıp taziye merasimi düzenleme niyetini bildirdi ve Büdiuzzaman Mirza dışında bütün Mirzalar geldi. Bâbüir Şah’ın ondan 15 yaş küçük olması ancak töreye göre büyük sayılması, Bâbüir

¹³ Meşveret: “Bir konu hakkında birinin düşüncesini sorma, danışma” anlamındadır.

¹⁴ Toy: “Dügün, meclis vb.” anlamına gelir.

¹⁵ Kengeş: “Danışma, görüşme, düşünme, toplantı vb.” anlamları ihtiva eder.

¹⁶ Nikâh kıymak.

Hazretleri'nin Bedüzzaman'ı karşılaması ve hürmeten önünde eğilmesini gerektirmekteydi.” (1987: 118)

2. Cengiz Han Töresi-Yasası

Cüveynî'ye göre Cengiz Han'dan önce teşkilatsız olan Moğol topluluğu, 1206 Kurultayı'nda devletin ordu ve içtimai teşkilatını düzenlemiştir. Buna göre *Cengiz Han Yasası* adı ile birtakım yasaklar konmuştur. Moğolların sosyal teşkilatları, devlet ve memleket yönetiminin esasları 1206 kurultayında belirlenmiştir (1998: 94). Cengiz Han'ın emri üzerine Uygur alimlerinden biri tarafından toplanarak yazı ile tespit edilmiş olan bu kanun mecmuası Yasa ismiyle tanınmıştır. Yasanın ihtiva ettiği hukukî esasların çoğu Türk kavimlerinin ananevi hukukî esasları olsa da bu esaslara bazı Moğol telâkkileri ve Çengiz'in şahsî görüşü mahsulü olan kaidelerin de ilave edildiği bilinmektedir. Cengiz Yasası'nın bize vasıl olan maddelerinin çoğu Türklerin ananevi hukukuna uygun olduğundan, yasa, eski Türklerin hukukî esaslarını ihtiva eden kaynaklardan sayılmalıdır (Arsal, 1947: 2-3).

Hümâyûnnâme'de Cengiz Han Töresine dair örnek şöyle geçmektedir:

“Mirza avladığı bütün avını Cengiz Han Töresine göre Hazrete verdi. Çünkü töreye göre büyüklere karşı bu yolda hareket edilmesi amirdir.” (Gülbeden, 1987: 212).

3. Moğol Âdeti (Yenge ile Evlenme)

Latince kocanın kardeşi ya da kayınbirader anlamındaki levir kökünden gelen *levirat* kelimesi, günümüz Türkçesindeki “yengeyle evlenme” veya “kayın alma” anlamına gelmektedir. Genel olarak erkeğin, ölen erkek kardeşinin dul eşi ile evlenmesi şeklinde gerçekleşen ve çok yakın zamanlara kadar Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Karakalpaklar ve Türkmenler gibi konar-göçer hayatı yaşayan bütün Orta Asya Türk halklarında yaygın bir şekilde uygulanan bir evlilik türü olarak varlığını koruyan Levirat evliliği, Kırgız Türkçesinde Amangerlik, Kazak Türkçesinde Amengerlik ve Özbek Türkçesinde ise Omonatgirlik terimi ile karşılanmaktadır (Yüksel, 2010: 2029-2030).

Söz konusu evlilik türü *levirat*, İngilizce ve Almancada *levirate*, Fransızcada *lévirat*, İtalyanca ve İspanyolcada *levirato* gibi İbranicede *yibbum*, Grekçede ise *daer* olarak karşımıza çıkmaktadır.

Daha çok Orta Doğu toplumlarından Yahudiler ve Cahiliye Devri Arapları, Hindular ve Orta Asya göçebe kavimleri arasında yaygın olarak karşımıza çıkan *levirat* evliliği Afrika, Avustralya ve Amerika kıtalarında yaşayan bazı kabilelerde de görülmektedir.

İbrani Kanunları ile Manu Kanunları içerisinde yer alan Levirat geleneğinin Yahudi ve Hindularda dinî bir nitelik taşıdığı ve toplumların sosyal, kültürel ve dinî özelliklerine göre ölen kardeşin küçük kardeş olması, ölen kardeşin büyük kardeş olması veya ölen kardeşin çocuğunun olmaması gibi farklı kurallar çerçevesinde uygulandığı görülmektedir. Söz konusu toplumlarda levirat evliliği yapılabilmesi için ölen kardeşin çocuğunun olmaması, yani dul yengenin çocuksuz olması gerekir. Hindularda dul yengenin evlenmemiş küçük kardeş ile evlendirildiği, Yahudilerde ise levirat evliliğinden doğan ilk erkek çocuğa ölen erkek kardeşin (annenin eski kocasının) adının verildiği ve çocuğun biyolojik babasının değil de annenin eski kocasının çocuğu ve mirasçısı olarak muamele gördüğü rivayet edilmektedir (Yüksel, 2010: 2029-2030).

Eski Türk toplumlarında bu geleneğin diğer toplumlarda görülen levirat evliliğinden daha farklı olduğu yani erkek evladın ölen ağabeyinin dul kalan eşiyle veya dul kalan üvey annesiyle evlendiği görülmektedir. Türkler ile diğer toplumlar arasındaki uygulamalarda en büyük farkın erkek çocukların babaları öldükten sonra üvey anneleri ile de evlenebilmeleri şeklinde olduğunu söylemek mümkündür.

Dul yenge veya dul üvey anne ile evlenme geleneğinin ilk Türk devleti olan Hunlar, yani MÖ III. yüzyılda uygulandığı, Göktürkler ve Uygur Türkleri döneminde de devam ettiğini; X. yüzyılda Oğuzlar arasında ve Karahanlılar zamanında da yaygın olduğunu görmekteyiz. Türklerin İslâmiyet’i kabul etmelerinden sonraki dönem için verilen bu örneklerden sonra Türklerde görülen levirat evliliklerinde üvey anne ile evlenme usulünün zamanla terk edildiği anlaşılmaktadır. Üvey anne, sütanne, sütkardeş ve yeğen gibi kimselerle evlenmenin İslam dinince yasaklanmasıyla cahiliye cönemi Arap toplumunda da rastlanan ve zevâcû’l-makt olarak bilinen üvey anne ile evlenme âdeti artık Müslüman toplumlarda görülmemiştir. Fakat Hz. Peygamber döneminde Moğollarda duruma bakıldığında şöyle bir manzara çıkmaktadır. Bilindiği üzere Moğolların ilk ortaya çıktıkları dönemdeki evlilik adetleri ile bir devlet kurduktan sonraki evlilik adetleri arasında Türklerin etkisiyle büyük farklılıklar olduğu bilinmektedir. Çünkü Moğollar, Cengiz Han önderliğinde büyük bir devlet kurmalarıyla birlikte hâkim oldukları Türk halkları ile büyük bir kültür alışverişine girmiş ve bunun sonucunda Türk-Moğol Geleneği veya Türk-Moğol Kültürü oluşmuş olmakla birlikte Moğolların, Türk evlilik adetlerinin birçoğunu da kabul ettikleri görülmüştür. Böylece levirat evliliğinin bir Türk-Moğol geleneği haline gelmiş ve levirat kültürü de Moğollar arasında da yayılmıştır (Yüksel, 2010). Yüksel, bu konuda bilgi veren en önemli kaynakların Moğol ülkesine seyahat eden ve bu âdetin uygulanmasına bizzat şahit olan Avrupalı seyyahlar Carpini, Rubruck ve Morco Polo’nun yazmış olduğu seyahatnameler olduğunu yazmaktadır (2010: 2036). Yüksel, Carpini’ye atfen, Moğollar arasında yaygın olan bu adet ile ilgili olarak şu ifadeyi kullanmaktadır:

“Çocuklar babaları öldükten sonra üvey anneleriyle evlenebilirler. Erkek kardeşlerden küçük olanı ölen ağabeyinin eşiyle evlenebilir ki, bunu ölen adamın kendinden daha genç olan bir akrabası da yapabilir. Kocasını ölen dul, üvey çocuklarının kendisiyle evlenmek istemesi dışında bir daha evlenmek zorunda değildir.” (2010: 2036).

Yüksel, Rubruk’un ise Moğolların âdetine ilişkin sözlerini şu şekilde belirtmektedir:

“Onlarda evlilik hakkında önemli olan şeyler hususunda bilmelisiniz ki bir erkek, satın almadığı takdirde bir kadınla evlenemez. Bu yüzden kızlar evlenmeden yaşları ilerler. Satın alınana kadar anne ve babalarıyla kalırlar. Birinci ve ikinci dereceden kan akrabalarına dikkat ederler. Bazen bir erkeğin iki kız kardeşle aynı anda ya da peş peşe evlendiği olur. Dul kalan bir kadın bir daha evlenmez. Çünkü bir dulun öldükten sonra tıpkı yaşarken olduğu gibi yeniden ilk kocasına varacağına ve ona hizmet edeceğine inanırlar. (Moğollarda) baba öldükten sonra oğulun, öz anne dışında babasının bütün karılarıyla evlenmesi gibi çok ayıp bir gelenek vardır.” (2018: 55-56).

Marco Polo’nun da Moğollardaki levirat geleneğini, “Erkek evlat babası ölünce, öz annesi dışında babasının dul kalan bütün eşleriyle, erkek kardeşi ölünce de onun eşleriyle evlenebilir.” şeklinde değerlendirerek Rubruk’u desteklediği görülmektedir (Yüksel, 2010: 2037).

Gülbeden Begüm de Moğol âdetini hatıratında şu şekilde kaleme almıştır:

“Cemal Ağa, üçüncü evliliğini Moğol Âdetine göre yengesi yani küçük kardeşinin dulu ile yapmıştır.” (1987: 272).

“Sultan Nigâr, Evik’in ölmesi üzerine onun kardeşi Kasım ile evlendirilmiş, Kasım ölünce Kazakların Hanlığı Sultan Nigâr’ın üvey oğlu Tahir’e intikal ettiği görülmektedir.” (1987: 326)

Gülbeden Begüm, *Hümâyûnnâme*’de *yengelik usulü* diye adlandırdığı söz konusu evlenme olayının bir yerde Moğol âdeti bir yer de de Türk âdeti olduğunu yazıyor (1987: 272-326).

Hümâyûnnâme’de yer alan söz konusu örnekten hareketle bu çalışmamızda bahsini ettiğimiz Türk devletleri ve Moğollarda olduğu gibi Babürlüler Devleti’nde de levirat evliliğinin uygulandığını görmekteyiz.

Yine çok yakın zamanlara kadar Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Karakalpaklar ve Türkmenler gibi konar-göçer hayatı yaşayan bütün Orta-Asya Türk halklarında yaygın bir şekilde uygulanan bir evlilik türü olarak varlığını koruyan *levirat* için Kırgızlar *Amangerlik*, Kazaklar *Amengerlik*, Türkmenler *Daklma* ve Özbekler *Omonatgirlik* (yani emanetgirlik) terimi kullanmaktadırlar. Bu adet adı geçen toplumlarda “dul kadının ölen eşinin ağabeyi veya erkek kardeşiyle, şayet erkek kardeşi yoksa diğer bir akrabasıyla evlenmesi” şeklinde uygulanmakta ve bu şekilde alınan eşe ceñeayal (ceñe=yenge, ayal=eş) denilmekteydi. Diğer Türk toplumlarında olduğu gibi kocası ölen kadının baba evine dönmesi burada da büyük bir ayıp sayılmaktaydı (Yüksel, 2010: 2041).

Levirat geleneğinin başta sosyal, siyasal ve ekonomik olmak üzere birçok yönü ile Türk (ve Moğol) toplum ve kültür hayatında önemli bir yere sahip olmuş olduğunu görmekteyiz. Hatta günümüz Türkiye'sine baktığımızda levirat evliliğinin bazı yörelerde halen uygulandığını görmekteyiz (Yüksel, 2010: 2045).

4. İhtiram Ziyaretine Gidilmesi

Lügat'a göre “Hürmet olunmak, tazim olunmak, saygı duyulması” anlamlarına gelen *ihtiram* Türklerde önemli bir yere sahiptir. İhtiram ziyareti de bu saygının göstergesi olarak yapılan ziyarettir. Gülbenden Begüm, hatıratında ihtiram ziyaretini şu şekilde vermektedir:

“Hatice Sultan Beyim Miranşahi Fahrıcan ve çocuklarıyla Hindistan'a gitti. 20 Eylül 1528'de kız kardeşiyle avdet etmek istediği ve Bâbü'r'e de veda ettiği halde zuhur eden birçok iş dolayısıyla yola çıkamamış ve Bâbü'r âdeti üzerine kendisine ihtiram ziyaretine gitmiştir. Kabil'e avdet¹⁷ edip etmediği hakkında kesin bilgi verilmemiştir.” (1987: 275)

5. Gelin Duvağının Kaçırılması

Aydemir, gelin duvağının anlam ve önemini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Üç geçiş dönemi olan, doğum, evlenme ve ölümle ilgili âdetlerimiz kaynağını dinden ve sihirden almıştır. Bugün parmağımızdaki nişan yüzüğü, kadınların bileklerindeki bilezikler, boyunlarındaki gerdanlıklar, kulaklarındaki küpeler, aslında mağara devrinde yaşayan atalarımızın bir sürü ilkel inanış ve ayinlerinde kullandıkları nesnelerden başka bir şey değildir. Bu sebeple Türk düşünlerinde gelinlere duvak örtülmesi âdetinin kaynağını da doğal olarak dinde ve sihirde aramak gerekiyor.” (2013: 636).

Aydemir, Türk dünyasında özellikle al duvak geleneğinin millî bir gelenek olduğu ve Al Ruhunun hami ruh sayıldığı çok eski devirlerin hatırası olduğuna vurgu yapan Aydemir, İslamiyet'in kabulüyle beraber kadın ve erkek giyiminde tesettür denen yeni bir şeklin ortaya çıktığını ve XI. asra gelindiğinde “duvak”ın temel fonksiyonun gelini kem gözlerden ve şehvi nazarlardan korumak olduğuna vurgu yapmıştır (2013: 636).

Yusuf Has Hacib, duvak için, “*Bezenip bu dünya özin körkitür İtinmiş kelin teg köngül yilkitür.*” “*Bu dünya insanın karşısına süslenerek çıkar, süslü bir gelin gibi gönlü heyecanlandırır.*” ifadelerini kullanmaktadır (Aydemir, 2013: 643).

Öte yandan Anadolu'da yaygın olan geleneklerden birisi olarak karşımıza çıkan, gelinin duvak teli ve saçısından kapmak, kaçırmak ve saklamanın kısmet açan bir uğur sayıldığı bilinmektedir (Demren, 2011: 624).

Gülbenden de hatıratında Türk gelenek-göreneklerinde oldukça anlamlı olan gelin duvağına ilişkin şu örneği vermektedir:

¹⁷Avdet: “Dönüş, geri gelme” gibi anlamlar içermektedir.

“*Bâbüir Şah 5 yaşında iken Hanzade Beyim Tirmizî gelin olmuş; Türk âdeti üzerine duvak takmış ve Sultan Ahmet, Bâbüir Şah’ın duvağı kapıp kaçmasını istemiştir.*” (Gülbeden, 1987: 279)

Gelin duvağını kaçırarak kişinin evleneceği zaman bunun ona uğur getirdiğine inanılmaktadır. Sosyal hayatta uğur getirme inancı Türk toplumunda kadim dönemlerden beri canlı olarak yaşamıştır. Bu anlayışın sosyal tarih açısından önemi Türk toplumunun ilgili bakış açılarına dair veriler sunması bağlamında olacaktır.

6. Beşik Kertmesi

Evlenme ile ilgili belirli aşamaların Türkler arasında genellikle kesmek fiili ve türevleriyle kurulan deyimlerle ifade edildiği bilinmektedir. Beşik kertmek, söz kesmek ve nikâh kıymak gibi söz gruplarına bakıldığında kesmek fiili etrafında bir anlatım oluştuğu ve beşik kertmek deyimindeki kertmek fiilinin, gündelik dilde çok fazla kullanılmadığından anlam genişlemesine uğramadığı ve gerçek anlamlarının dışında farklı anlamlar kazanarak deyimleştirdiği görülmektedir. Kesmek fiili, deyim olarak dilimizde oldukça geniş bir kullanıma sahip olup evlenme ile ilgili belirli aşamalar, Türkler arasında genellikle kesmek fiili ve türevleriyle kurulan deyimlerle ifade edilmektedir (Gökdağ, 2012: 110-111).

Beşik kertmesi ve küçük yaşta evliliklere tarihin her döneminde rastlamak mümkün. Bazı Orta Asya Türklerinde beşik kertme uygulaması, “göbek kesme” biçiminde adlandırılmıştır. Örneğin, Kaşkay Türklerinde yeni doğmuş kız çocuğunun göbek bağı ilderde evlendirileceği oğlanın ayağı üzerinde kesilmekteydi. Göbek bağının soyu temsil eden kutsal bir varlık olarak görülmesi anlayışıyla yapılan bu uygulamayla aileler birbirlerine doğan bebeğin kanı üzerinden söz vermiş sayılmıştır (Karaaslan, 2010: 88). Türklerde görülen beşik kertmesi, Moğollar arasında *öndgün süi* yani “Henüz doğmamış çocukların evlenmesi için aileler arasında yapılan nişan” anlamında olup XX. yüzyıla kadar yaygın bir biçimde uygulanmaktaydı. Yapılan araştırmalara göre Moğolistan’da yaşayan Türk kökenli halklar arasında da beşik kertmesinin yaygın olduğu Moğol Tuvaları arasında *jörgök solçur* olarak adlandırılan bu âdete göre iki farklı aile birbirlerine, çocuklar henüz beşikteyken evlendirme sözü verdiği görülmektedir. Buna göre de karşılıklı olarak beşik, battaniye, kemer değiştirir ve kaç yaşında evlilik gerçekleşeceğine karar verildiği zaman, damat tarafından altın ve gümüş başta olmak üzere değerli eşyaların rehin olarak verildiği bilinmektedir (Gül, 2017: 179).

Küçük yaşta yapılan bir evliliğe örnek olarak Moğolların Gizli Tarihinde şu ifadeler yer almaktadır:

“*Temuçin (Cengiz Han) dokuz yaşında iken Yesügey Bahadır onun için annesi Ölün-Uçin’in akrabaları olan Torgut kabilesine mensup Olkunotlardan, kendi dayılarından kız istemek için Temuçin’i alarak yola çıktı, yolda Unggirat kabilesinden Dayseçen’e rastlayarak ona misafir oldu. Temuçin’i Dayseçen’in kızı Börte-Uçin ile nişanlayarak geri döndü. Daha sonra Temuçin dokuz yaşında iken nişanlanmış olduğu Dayseçen’in kızı Börte-Uçin’i almak için kardeşini yanına alarak nişanlısının yanına gitti, kayın babası Dayseçen onları sevinçle karşılayarak Samur’dan bir kürk çeyiz ile kızı Börte’yi Temuçin’e verdi.*” (Temir, 2010: 19-36; Roux, 2001: 82-83).

Gülbeden Begüm de hatıratında beşik kertmesiyle ilgili bir örnekle dönemin sosyal yapısına dair bilgi vermiştir:

7. Selime Sultan'ın 5 Yaşındaki Evliliği

Selime Sultan 1557'de (H. 964) Gülbeden Begüm ve Hamide Banu ile Hindistan'a gitmiş ve Celinder'de Bayram Han-ı Hanan ile evlenmiştir; bu evlenme sarayda büyük ilgi uyandırmış ve bu izdivaç iki boyu birleştirmiştir. Cihangir'in yazdığına göre Bayram Han ile evlenen Selime, o zaman henüz 5 yaşındadır. Dolayısıyla babasının onu daha bebek iken Bayram'a nişanlamış olması gerekmektedir.

Gülbeden Begüm (1987) bu evlenme olayını eleştirmekle kalmayıp bunun Hümâyûn dönemindeki İslam adetlerine uymadığına da işaret etmiştir. Evlenmenin küçük yaşta olmayıp senni rüşte vardığında gerçekleştiğini yazmıştır.

Gülbeden Begüm, Hinduizm'e göre kocası ölen bir kadının kendini diri diri yaktırdığı, Sati adı verilen bu geleneğin (Şahin, 2017) zorla kaldırıldığına ayrıca Hindu bir dulun yeniden evlenmesinin ayıp ve günah olarak görüldüğüne değinmiştir (1987: 311).

8. Dokuz Rakamı

Bir toplumun nesilden nesillere aktardığı maddi ve manevî değerlerin bir bütünü olan kültür unsurlarından en önemlisi dildir. Kültürün en önemli taşıyıcısı olan dilin en önemli malzemesini oluşturan söz varlığı, onu kullanan toplumlar arasındaki ilişkiyi ifade eden en önemli göstergedir. Dili, ana dili yapan ölçütlerden biri de o dilin sayı sistemi ve sayı isimleridir. Yalnız bu sayılar matematiksel bağlamda, sıradan şekilde kullanılmamıştır. Sayıların, her kültürde birtakım gizli anlamlara sahip olması, sayılar üzerinden bir sembolizm ve mistisizmin ortaya çıkmasına neden olmuş, edebiyat, folklor, mimarî, müzik, din ve inanışlarda etkisini göstermiştir (Hirik, 2017: 224). Her kültürün kendi yaşam ve hayat tecrübeleriyle rakamlara birçok kutsiyet yüklediğini biliyoruz. Türk kültüründe yer alan *bir, iki, üç, dört, yedi, dokuz, on, yüz, bin* gibi sayılar Türk dünyası içerisinde ortak birer sayı motifi hâlinde kullanılmış olmakla birlikte farklı coğrafyalarda yaşayan Türkler, İslamiyet öncesi ve İslami dönemlerde kültür ögesi içerisinde bu ortak sayı motiflerini koruyup bugüne kadar getirmişlerdir.

Örneğin “büyütülmüş kutsal üç” diye tanımlanan dokuz rakamının, Türkler arasında yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan, İslâm astronomisinde *dokuz felek kavramı* görülmektedir. *Dokuz*, Türk hanedanlarında görgü kuralları ve resmî hayatta önemli görülmüştür.

Altay Yaratılış Destanı'na göre Tanrı yerden “dokuz dallı” bir ağaç bitirerek her dalın altına bir insan yaratmıştır. Bunlar dokuz insan cinsinin ataları olmuştur. Bu dokuz insana “dokuz dedeler” denmektedir. Altay Türklerinde Şamanların omuzlarında dokuz ok ve yay sembolü bulunmaktadır. Türk hakanlarının hâkimiyet alameti davul ve tuğlar dokuz tane olması da dokuz rakamının Türklerde kutsal ve önemli olduğunun göstergesidir. Bu sayıya geleneksel kültürümüzün her aşamasında rastlamak mümkündür (Soydan, 2018: 1798, 1805).

Türkler dönemi Hindistan'ına baktığımızda yüksek mevki sahibi olan birine dokuzun katları sayısınca hediye götürme âdetinin *tokuz-dokuz* sözcüğünü “hediye, ikram” terimine dönüştürdüğü görülecektir. Dokuz rakamı, devinimsel ata kültür kalıbının sosyal hayatta faal olarak hâlâ kullanıldığını göstermektedir. Hatıratı tüm rakamlar Farsça yazıldığı halde Türkler için uğur getirdiğine inanılan dokuz rakamı Türkçe ses ahengine bağlı kalınarak rakamsal aritmetik icabınca dokuzun çarpılacağı sayı adedince yazılmıştır:

“*Hazret dokuz koyun, yedi şişe gülsuyu, bir şişe limon suyu, yedi dokuz (7x9:63) parça kumaş, birkaç nimten diktirip gönderdiler...*” (Gülbeden, 1987: 201).

Timuçin'in Çingiz (Cengiz) Kağan unvanını almasına dair verilen örnekte dokuz rakamının Moğollarda da önemli olduğunu görmekteyiz:

“1206 Pars yılında bütün boyların birleşmesi ve Onon Nehri’nin kaynağında toplanan kurultay da Büyük Hanlığın belirtisi olarak dokuz tuğ dikildi. Çinliler Temuçin’e Çingiz Kağan unvanını vermişlerdir.” (Temir, 2010: 134; Roux, 2001: 135).

Bu durumda sosyal tarihe katkı sağlayan bu veriler de kültürel devamlılık ve bir coğrafyada tutunmanın analitik izahlarına dair araştırmacıya veri sunabilecek kavramlardır.

9. Veraset

Veraset, mirasta hak sahibi olma anlamına gelmekte olup veraset sistemi de bir kişinin ölümü halinde terekesinin mirasçılara ne şekilde geçeceğini gösteren, miras hukukuna ilişkin bir sistemdir. Dünyada yaygın olarak uygulanan iki tür veraset sistemi vardır. Buna göre ilk sistem eski Türk hukukunda ve İslam hukukunda uygulanan, mirasçıların tereke üzerinde payları oranında serbestçe tasarrufuna olanak sağlayan sistemdir. İkinci sistem ise günümüz Türk hukukunda, Alman, İsviçre hukukunda uygulanan, mirasçıların tereke üzerinde elbirliği halinde mülkiyetinin esas alan sistemdir (<https://veraset.nedir.org>, 2020).

Türklerin sosyo-ekonomik hayatına dair ayrıntılı bilgilere rastladığımız *Hümâyûnnâme*’de verasetle ilgili de örnekler karşımıza çıkmaktadır. Maddi anlamda mirasta pay sahibi olma anlamında olduğunu gördüğümüz veraset, hatıratında bir hükümdarın kendisinden sonra yerine geçecek oğlunu ilân etme şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Veraset kategorisinde Bâbü Şah’ın kendisinden sonra oğlu *Hümâyûn Şah*’ı *hükümdar olarak tanımaya dair vasiyetini* içermektedir. Hatıratında geçen bu vasiyet satırları bir nevi veraset sistemi hakkında sosyal tarihe veri sunmaktadır (Gülbeden, 1987: 137).

Gülbeden Begüm’ün, hatıratında belirttiği üzere Bâbü Şah yerine *Hümâyûn*’un geçmesini vasiyet etmiştir:

“Senelerden beri yüreğimde yer tutmuş bulunuyordu ki padişahlığı *Hümâyûn Mirza*’ya vererek kendim de *Zerefşan Bağ*’ımın bir köşesine çekileyim. Allah’ın keremiyle bütün arzularım tahakkuk etti ise de sıhhat zamanında işbu arzuma nail olamadım. Şimdi bu hastalık beni harap etti. Hepinize, *Hümâyûn*’u benim yerimde padişah olarak tanımanızı vasiyet ediyorum. Devletin hayırhahlığında kusur etmeyeceksiniz ve hiçbir vakit sözünden çıkmayacaksınız...” (1987: 137-138).

10. Tılsım Toyu

Türk Dil Kurumu (TDK) na göre toy, “ziyafet” anlamına gelmektedir (www.tdk.gov.tr, 2020). “Toy” kelimesinin to-fiilinden geldiği aşikardır. Ancak bu kelime, to- “bir araya getirmek, toplanmak” anlamındaki fiilden türemiştir. Bu kökten türeyen to-p, topla-, toplan-, dol-, dola- gibi birçok kelime gösterilebilir. Türk dilinin tarihî derinliği düşünüldüğünde eski Türkçede bile sesteş köklere ya da aynı kelimenin farklı anlamlarda kullanıldığını görebilmekteyiz. Örneğin “ög” anne ve akıl anlamında, “kö-“bağlamak ve yanmak, “öd” zaman ve öd kesesi, iç anlamlarında kullanılmaktadır. Dolayısıyla Toy kelimesindeki to- fiilinin de ilk önce “toplanmak” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Elbette Türkler konuksever, cömert, boğazlarına ve eğlenceye düşkün oldukları için toplanan insanlar, yemek ve içeceklerle ağırlanırdı (Uluşık; Kara, 2018: 100-101).

Türk devlet geleneğinde önemli bir yere sahip olan “toy”, eski Türk devletlerinden itibaren devlet ve toplum hayatında kullanılagelen bir terim ve kavram olmuştur. Toplum hayatında genelde toy-düğün-şenlik-bayram-ziyafet ve eğlenceli yemek manalarında kullanılan toy kelimesi, devlet hayatındaysa bir idari yönetim usulü ve kavramı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalara bakıldığında, Türk hükümdarlarının, kendilerine destek veren beyler ve halk için ne kadar büyük fedakârlık yapabileceklerini toylar düzenleyerek kanıtladıkları; bu toylara herkesin ve özellikle beylerin mutlaka katılması gerektiği ve toya katılmanın iktidarın tanınması, devlet

otoritesine itaat anlamına geldiği görülecektir (Koca, 2012). Bunun aksinin gerçekleşmesinin itaatsizlik ve isyan olarak algılandığı bundan dolayı hükümdarların, toylarına ve kurultaylarına katılmayan beyleri, onlara karşı ordu göndermek suretiyle cezalandırdığı da görülmüştür. Şunu da belirtmek gerekir ki toyların hem devlet hem de milletin temellerini sağlamlaştırması bakımından son derece önemli rolü bulunmaktaydı. Yönetenlerle yönetilenler bu toylar sayesinde bir araya gelmekte, birbirlerine karşı görev ve sorumluluklarını hatırlamakta, fert ile millet ve fert ile devlet arasında kuvvetli bağlar kurulmakta, devletle milletin bütünleşmesi sağlanmaktaydı. Koca, Türk topluluklarının, hükümdarların toylarını ihmaletmeleri veya bu toylara davet edilmemelerini hiçbir zaman hoş karşılamadığı, hatta bu yüzden isyan dahi çıkardıklarına değinmiştir (2012: 271).

Seyitdanlıoğlu, *Moğolların Gizli Tarihi*'ne atfen düğün, doğum, evlenme ve buna benzer hallerde tertiplenen meclis şeklindeki ifade de toyun değişik vesilelerle toplanan bir meclis olduğuna vurgu yapmıştır (2009: 2). Ona göre hükümdarlar tarafından yılın belirli günlerinde, hükümdarlık alameti olarak devlet ileri gelenlerine ve halka verilen ve resmi bir niteliği olan ziyafettir. Şenlik, eğlence ve toy düzenlenmesini gerektiren geleneklerden biri de zifaf (düğün) toyları idi. Bu dönemde düğün amaçlı yapılan toyların oldukça renkli ve eğlenceli geçtiği tarihi kayıtlarda yer almaktadır.

1534 yılında yapılan bazı düğün törenlerinin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı *Hümâyunnâme*'de Tılsım Toyu ve Hindal'ın Toyu önemli bir yer tutmuştur:

“Ake Canım¹⁸, Hümâyûn'a Mirza Hindal'ın toyunu ne zaman yapacaksınız diye sordular. Hazret dediler ki, 'Bismillah (şimdi)' Akam nikâh sırasında berhayat idiler. Fakat toy hazırlığı için vakit gerekiyordu. Hümâyûn dediler ki: 'Tılsım toyuna lazım olan eşya hazır, evvel tılsım toyunu yapayım da sonra Mirza Hindal'ın toyunu yaparım.' Sonra, 'Allah hayırlı uğurlu etsin.' dediler.” (Gülbeden, 1987: 144)

“Hazreti Padişah Ake Canım'a hitaben 'Emrederseniz havuza su salıversinler' buyurdular. Ake Canım da 'pekâlâ' dediler. Bunun üzerine kendileri gelip merdivenin başına oturdular ve havuz içindeki adamlar gafıl iken şar¹⁹ diye üzerlerine su geldi. Gençler acayip bir telaşa düştüler. Padişah, 'Karışmam, her kim bir tane şit hapi yutarsa ve biraz macun yerse buradan çıkabilir.' dedi. Kim macun yediye oradan çabuk çıktı. Su aşık kemiklerine kadar çıkınca herkes macun-resa yedi ve iradan çıktı. Velhasıl âşi toy sofraları yaydılar. Adamlara hıl'atlar ve inamlar verdiler. Macun yiyenlere vs. de hıl'atlar verdiler. Havuzun kenarında bir galeri vardı. Gençler bu tâlârda²⁰ oturdular. Oyuncular oyunlar yapıyordu. Kadın pazarı dahi tertiplenmişti...” (Gülbeden, 1987: 151-152).

10 a. Tılsım Toyunun Yapıldığı Ev

Gülbeden Begüm Tılsım adı verilen düğün evini ayrıntılı bir şekilde şöyle anlatmıştır:

“Bu konak (büyük ev) 8 köşeli idi. Evin ortasında 8 köşeli havuz vardı. Havuzun ortasında 8 köşeli sofra vardı. Bu sofra üzerinde Vilayeti (Türkistan yani fatihler memleketi; oradan gelenlere Vilayeti denmektedir) kilimleri yaymışlardı. Ekserisi güzel civanlar, güzel yüzlü kızlar, kadınlar ve hoş sesli şarkıcılar olmak üzere hepsi ordaydı. Evin önünde Akem tarafından toy hediyesi olarak ihsan edilmiş olan murassa tahtı koymuşlardı. Tahtın önünde bir altın kılaptan ile işlenmiş olan töşek sermişlerdi. Hazreti Padişah ve Ake Canım taht önünde bir töşek üzerine oturdu. Ake Canım sağ tarafında halalarının yanı sıra 96 Beyim²¹ bulunuyordu. Hepsi ulufe sahibi idi. Düğünde bazı beyimler erkek elbisesi

¹⁸ Gülbeden ve Hümâyûn'un halası ve Babür'ün ablası Hanzade Beyim.

¹⁹ Metinde suyun şarılısını ifade için “şeras” söz şar diye çevrilmiştir.

²⁰ Çadır, galeri anlamındadır.

²¹ Gülbeden, düğün evinde bulunan Beyim'lerin isimlerini teker teker (s.145-149) yazmıştır.

giyerek türlü türlü eğlenceler yapıyor, zehgir²², traş etmek (yonmak), çıkan oynamak²³, ok atmak ve saz çalmak da eğlencenin diğer parçası idi.” (1987: 145-152).

11. Mirza Hindal’ın Toyu

Gülbeden Begüm, hatıratında dönemin sosyal tarihe önemli veriler sağlayacağını düşündüğümüz törenlere geniş yer vermiştir. Tılsım Toyu’nun hemen ardından Mirza Hindal’ın toyuna da geniş yer ayırdığını görmekteyiz:

“Tılsım Toyu’nun ardından Mirza Hindal’ın Toyu yapıldı. Toy meclisinde 96 beyim hazır bulundu. Düğünde bütün mirzalar, beyimler ve emirler para saçarlardı. Buna göre bu saçık parayı üç küme yaparlardı, üç tabla eşrefti de ve iki tabla şahruhiyi devlet hissesi olarak ayırırlardı, kalanları eşrafa dağıtırlardı. Ayrıca âşi toy adını verdikleri ziyafet sofraları kurulur, kadınlara özel pazarlar kurulur, eğlence ve oyunlarla devasa şenlikler yapılırdı.” (1987: 152).

Mirza Hindal’a, “9 cevahir düğmeli mintan, düğmelerin her biri lâl, yakut, zümrüt, firuze, zebercet, sarı elmas, inci zincir, inci yüzük, her cins kumaştan kıyafetler, ev eşyaları ayrıca Türk, Rus, Çerkez ve Habeş köleleri vs. hediye edilir.” Karşılığında Bâbü’r’ün de “altın ve gümüş eşyalar; 18 beygir, Türk, Habeş ve Hint köleler, 3 fil vs. hediye verdiğine değinmiştir (Gülbeden, 1987: 152-153).

Gülbeden sözlerinin devamında, Hindal’ın evlendiği kız hakkında da şunları söylemiştir:

“Hindal’ın aldığı kız Sultanım, Mehdi Hoca’nın kız kardeşidir. Mehdi Hoca ise Babür Şah’ın ablası ve Hümayûn ile Hindal’ın halası Hanzade Beyim’in kocası, yani onların eniştesidir (yezne). Hanzade Beyim’in Cafer Hoca denilen bir oğlundan başka çocuğu olmadığı ve anlaşılan bir kız çocuğu istediği için kocasının kız kardeşi Sultanım’ı daha iki yaşında iken kendisine evlatlık edinmiştir. Unutmamalıdır ki Mehdi Hoca Hanzade’nin üçüncü kocasıdır ve çok mümkündür ki ondan gençtir.” (1987: 152).

Gülbeden, babasının (Babür Şah) yeznesinin (enişte) Mirza’ya hediye ettiği²⁴ hediyeleri şöyle sıralıyor:

“Murassa ve kılaptan işlemeli eğer ve dizgin takımlarıyla birlikte dokuz topucak at; altın ve gümüş süs ve ev eşyaları; kadife, zerbeft ve portegali sıkırlat (çuha) işlemeli eğer ve dizgin takımlarıyla birlikte, iki tokuz (yani 18) diğer beygir ve Türk, Habeş ve Hint köleler, her birinden üç dokuz (yani 27) ve üç fil.” (1987: 153).

Hatıratta her ayrıntının tarihî bir belge niteliğinde düşünülmesi gerektiği kanısındayız.

Gülbeden Begüm bu düğünün dillere destan bir düğün olduğunu ve bundan sonra böyle bir düğünün daha yapılmadığını belirtmiştir (1987: 152-153).

12. Ekber Şah’ın Sünnet Toyu

Ekber Şah, Hümayûn Şah’ın oğlu olup Babürlülerin en güçlü hükümdarı olarak bilinir. 13 yaşında tahta çıkan Ekber Şah, birçok alanda reformlar yaparak Hindistan’ı mamur etmiştir. Ekber Şah halası Gülbeden Begüm’den yazmasını istediği hatırat ile babasının döneminin yanı sıra kendi dönemine de kaynaklık edecek bilgilere yer verilmesini istemiştir (Çağlayan, 2005: 15-16).

Şu ana kadar yazılanlar ve verilen örneklerden anlaşıldığı üzere *Hümâyûnname* özellikle Hümayûn Şah dönemi sonrasında kısmen de olsa Ekber Şah dönemine dair önemli sosyo-ekonomik olaylara yer vermiştir. Türk kültür ögesi olarak toy meclisleri ve düğünlerin çokça yer aldığı hatırat aynı zamanda Türklerin gelenek-göreneklerine her çağda bağlı kaldıklarının da bir nişanesidir.

²²Zeh, yayın kırışına denir ve ok atarken başparmak ile işaret parmağını korur.

²³ Diğer bilinen adı Polo’dur.

²⁴ Gülbeden, burada peşkeş çektiği ifadesini (s.153) kullanmıştır.

Bu bağlamda Türk kültüründe sünnetin de önemli bir İslami ve kültürel unsur olduğu; İslamiyet'in kabulünden sonra Türk haklarına iyice yerleşmiş olan bu geleneğin Türk halkının da önemli törenleri arasında yer aldığını biliyoruz. Çetin'e göre, genel olarak halk arasında, "Ata binme yaşına gelmiş, yani üç yaşına gelmiş olan oğlan çocuğu için sünnet toyu yapılır." inancı hâkimdir (2018: 1096).

Gülbeden Begüm de Ekber Şah'ın sünnet düğününü ayrıntılı bir şekilde şöyle anlatmıştır:

"Nevruzdan sonra 17 gün Çeşni Hümâyûn'u tertip ederek yeşil elbiseler giydiler. Takriben otuz kırk kıza yeşil elbise giyip dağlara çıkmalarını emrettiler. Bir Nevruzda "Haft Dâderan" (yedi kardeşler) dağa çıktılar. Hazret ekser vaktini sükûn ve kaygısızlıkla geçirmekteydi. Muhammed Ekber Padişah, düğünü yapıldığı sırada 5 yaşında idi. Sünnet düğünü Kabil'de yapıldı. Çarşıların hepsi süslendi. Çarşılar aynalarla donatıldı. Büyük divanhanede sünnet toyu tertiplendi. Bige Beyim'in bağında Beyimler ve kadınlar acayip ve ender tesadüf edilen bir tarzda yerler tertiplemişlerdi. Halka kıymetli hıl'atlar ve çok çok serupâlar²⁵ verdiler. Halk; reaya, ulema; suleha, fakirler ve garipler, asil olan ve olmayanlar, küçük, büyük emniyet içinde günlerini iyi²⁶ ve gecelerini işret içinde geçiriyorlardı..." (1987: 197-198).

Netice itibariyle, hükümdarlık alameti ve devlet geleneği olarak, devlet ileri gelenlerine ve halka verilen, resmî niteliği olan toylar ve eğlenceler devlet işlerinin görüşüldüğü, devlet erkânı ve halk arasında toplumsal kaynaşmanın yanında kültürel birliği sağlarken, bir yandan hükümdarın halkına ve misafirlerine gösterdiği özen, diğer yandan halkın hükümdara duyduğu saygı ve sevginin güzel bir göstergesidir. Toy, eğlence ve şenlik geleneği bir taraftan halk ve hâkim güç olan hükümdar arasında bağ kurarken, diğer yandan sosyal, kültürel ve siyasî açıdan önem taşımaktadır (Arayancan, 2013:125).

Söz konusu gelenek-göreneklere ilişkin kavramlar, sosyal tarih açısından önemli veriler taşımakta olup Türk kültür birliğinin sürekliliğini ortaya koymuştur. Söz konusu kavramları sosyal tarih açısından önemli kılan nokta; toy, düğün ve ziyafetlerde teşrifatın nasıl uygulandığı, halkın etkinliklere nasıl katıldığı, saltanat mensupları ve akrabaların hangi unvan-lakaplarla çağrıldığı, hangi yemeklerin yenildiği vs. gibi unsurların okuyucu tarafından gözlenmesini sağlamış olmasıdır. Bâbürlü Devleti ataerki bir toplum yapısına sahip olmakla birlikte kadınlar da sosyal hayat içerisinde aktif rol oynamıştır. Sosyal tarih açısından töre, toy ve meşveret kavramlarının anlamıyla ilişkili olarak çoklu katılım, oy birliği ve meclis gibi sosyal katılımı ihtiva eden kelimelerin birbiriyle ilişkisi önemlidir. Bu kavramların hatıratla kullanılması, Bâbürlü Devleti'nin Türkistan Türk devletleri ile sistematik organik bağlar taşıdığını göstermekte ve sosyal hayata bireysel katılımın önemini ortaya koymaktadır. Sosyal tarih açısından meşveret uygulaması, kadim Türk kurultayını akıllara getirmekte ve coğrafyalar arasında kültürel aktarımın devamlı biçimde sürdüğünü göstermektedir. Hatıratla yer alan gelenek-göreneklere ilişkin örnekler (Gülbeden, 1987: 116-333). Türk kültürün geçmişten günümüze kadar devam ettiğinin bir göstergesidir.

²⁵ Baştan ayağa kadar uzun bir elbise.

²⁶ Buradaki iyş ve işreti bizdeki anlamından ziyade yemek içmek anlamında almak daha doğru olur.

c. Sosyal-İçtimai Hayata Dair Unsurlar

Tablo 3: Sosyal-İçtimai Hayata Dair Unsurlar

Tuğurluk ²⁷ - İskambil Kâğıdı- Maşrapa- Şamdan- Topuçak ²⁸
Matbah ²⁹ - Usturlap ³⁰ - Dubulga ³¹ - Kavaca ³² - Hediye-Yâbu
Adaskası ³³ -Rikabhane ³⁴ -Calabcın ³⁵ - Gulappaş ³⁶ - Burç ³⁷

Tablo-3’te geçim kaynakları, araç gereç, iletişim, ulaşım ve teknolojik araçların dahil olduğu sosyal-içtimai hayata dair bazı örnekler verilmiştir (Gülbeden, 1987: 124-214). Geçim kaynakları ve araç-gereçler kavramsal olarak iletişim ve teknolojik kavramlardan daha fazla olup aynı zamanda daha çok yinelenmiştir. Bu durum sosyal tarihe veri sunmakla beraber iletişim dönemine göre uygun bir veri iken teknolojik kavram incelendiğinde astronomik ölçüm cihazının usturlap olarak kullanılması ve burçlardan bahsedilmesi, okuyucuya Bâbürlülerin astronomiyle ilgilendikleri konusunda veri sunmuştur. Ayrıca aynı anlama gelebilecek kelimelerin farklı tabirlerle ifade edildiği görülmüştür.

1. Hediye

Türk toplumunda “ihşan, lütuf, inayet, hibe, bağış, bahş, behiyye, yadigâr, hörmət, bahşiş, eşantiyon, çorba parası, çay pulı” ve benzeri sözcüklerle de ifade edilen armağan ya da hediye ve dolayısıyla hediyeleşme, kültürü oluşturan bir gelenek, sosyal yaşamı meydana getiren ve ayakta tutan karmaşık bir sistem olarak kabul edilmektedir. Geleneksel kültürde “hediyeleşme, sosyal bağ yaratan, kültürü yaratan ve aktaran, farklılaştıran” bir ara sistem olarak işlev görmektedir (Özdemir, 2008: 468-469).

Gülbeden de gelenek, kültür ve sosyal ilişkilerimizin en önemli unsurlarından olan *hediyeleşme* geniş yer vermiştir. Bazı örneklerle bakacak olursak;

“Güzel ve hoş a giden bir toy tertip ettiler. On iki katar deve, on iki katar katır, yetmiş topuçak at ve yüz beygir (...?)³⁸ ve yedi bin kişiye hassa hıl’atlar giydirdiler...” (Gülbeden, 1987: 142).

Gülbeden, o dönemde oynanan bazı oyunlara yer vererek günümüzde de yakından bilinen eğlencelere bir nevi gönderme yapmıştır:

“Ekser vakitlerde toplantı ve meclis tertip olunuyordu ve geceleri tâ sabaha kadar oturuyorlardı. Sazendeler ve hanendeler mütemediyen söylüyor ve çalıyorlardı. Ekseriya eğlence oyunları oynuyorlardı. Bunlardan 12 kişilik bir oyun vardı. Oyuncularınm herbirine yirmişer iskambil kâğıdı ve yirmişer şahruhi veriyorlardı. Kaybeden işte bu yirmi şahruhiyi kaybediyordu.” (1987: 196-197).

Örnekleri çoğaltmak mümkün ancak konumuz sosyal tarih unsurlarına genel itibarıyla değinmek olduğundan hepsine yer vermek mümkün değil. Bu örnekler bize Hümayûn Şah

²⁷ Çadırın üstünü örten keçe.

²⁸ Bir tür at cinsi.

²⁹ Yer anlamına gelmektedir.

³⁰ Astronomik ölçüm cihazı.

³¹ Miğfer, demir başlık.

³² Tahturevan, anlamına gelmektedir.

³³ Tahtın üzerinde asılı bulunan bir şeyi ima etmekte. Askı olarak da düşünülebilir.

³⁴ Kap ve yiyecekleri ihtiva eden.

³⁵ Çalançı-liğen anlamında.

³⁶ Gülsuyu dağıtmaya yarayan kap.

³⁷ Kavs Burcu: Yay Burcuna verilen isimdir.

³⁸ Metne atlanılmış kısım olarak not düşülmüş.

döneminde sosyal-içtimai hayat konusunda net veriler sunmasının yanı sıra kıymet dercesine göre halkın zevkleri ve maddi durumları hakkında da ayrıntılı bilgiler sağlamaktadır.

d. Mekân İsimleri-Tefrişat

Tablo 4: Mekân İsimleri-Tefrişat

Kabul Çadırı- Torhâne -Derbar Çadırı- Hizmet Çadırı- Sefer Çadırı
Toy Evi-Zilçe- Seraperde ³⁹ -Bargâh ⁴⁰ - Hargâh ⁴¹ - Afganlar Köyü-Hamam
Harem Bağ- Payitaht ⁴² -Tılsım Evi- Halvethane- Vuzuhane-Töşekhane
Divanhane- Ordu Karargâhı-Yurt- Seraperde- Köşk- Dervişane- Rikabhane
Celevhane- Murad Evi- Şamiyane- Kadın Pazarı ⁴³ - Köy-Düğün Evi
Pişhane ⁴⁴ -Çığ ⁴⁵ -Hayme ⁴⁶ Saray (Mahal) -Saadet Evi- Tâlâr- Çarşı

Tablo-4'te *Hümâyûnnâme*'de geçen belli başlı mekân isimleri-tefrişat listelenmiştir (Gülbeden, 1987). Sosyal ve içtimai hayata dair veri niteliğinde sayılabilecek yukarıdaki kavramlar sadece bu bölge ile ilgili toponimsel çalışmalara değil sosyal tarih çalışmalarına da zengin katkı sağlayacaktır.

1.Torhâne⁴⁷

“Hazret Padişah Dhaulpur’a gittiler. Hazret Mahım Beyim ve bu hâkir de Dhapur’u görmeye gittik. Orada 10x10 ebadında tek bir parça taştan yapılmış bir havuz vücuda getirmişlerdi. Oradan Sikri’ye gittiler. Gölün ortasında büyük bir sofa yapılmasını emrettiler, yapıldıktan sonra kayığa binip oraya giriyorlar, oturup etrafi seyrediyorlardı. Mezkûr sofa hâlâ da mevcuttur. Sikri’deki bağda murabba köşk (Chaukhandi) yaptırmışlardı ve Hazreti Padişah Babam bu köşkün ortasında bir torhâne hazırlatmışlardı. Bunun içinde Kur’an istinsah ediyorlardı.” (Gülbeden, 1987: 133).

2.Kadın Pazarı

“Havuzun kenarında bir tâlâr vardı. Pencerelerinde cam yerine talk (mika) vardı. Gençler bu tâlârda oturdular. (...) Kadın pazarı dahi tertiplemişlerdi...” (Gülbeden, 1987: 152).

3. Çadır

“Pişhanelerini Zerefşan bağında kurdurdular. Orduların toplanmasına intizaren bir ay kadar mezkûr bağda kaldılar. (...) Daireler için çadırlar kurdular. İlk önce bağda hayme, hargâh ve bargâhı kurdular ve hemşire ve beyimlerin yurdunu ve konaklama tertibatını görmek için teşrif buyurdular...” (Gülbeden, 1987: 154).

4.Vuzuhane⁴⁸

“Padişah Babamla Agra’ya gelir gelmez, Beyimlerin Kâbil’den gelmekte olduklarına dair haber geldi. Hazreti Padişah, Ake Canım ki benim büyük halam ve Hazreti Padişah Babamın ablası idi, istikbaline Nevgram’a gittiler. Beyimler Padişah’a arzı tazimatta bulundular. Çok sevindiler ve şükür secdesine kapandılar. Padişah yol alarak Agra’ya geldiler. Bütün Beyimlere konaklar ihsan ettiler. Birkaç gün sonra Zerefşan

³⁹Saray çadırı.

⁴⁰Resmî kabul çadırı.

⁴¹Büyük çadır.

⁴²Başkent.

⁴³Kadınlara mahsus pazar.

⁴⁴Büyük çadır.

⁴⁵Cibinlik.

⁴⁶Yatak çadırı.

⁴⁷Tor ağ anlamında olduğundan cibinlikli yer demektir.

⁴⁸Abdest alma yeri

bağının seyrine gittiler. Mezkûr bağda bir vuzuhane vardı. Bu vuzuhaneyi görünce Babür Şah Hazretleri: Gönüm saltanat ve padişahlıktan soğudu. Zerefşan bağının bir köşesine çekileyim dediler. Bu esnada herkes ağlamaya sızlanmaya başladılar ve dediler ki: Allahû Tealâ sizi padişahlık mesnedinde birçok yıllar kendi himayesi altında muhafaza etsin ve bütün oğullarınız sizin ayaklarınızda ihtiyarlık kemalini bulsunlar.” (Gülbeden, 1987: 133)

Burada dikkat çeken esas şudur: Teşrifat kaideleri, Türk sosyal nizamının önemli yapılarından biridir. Sadece seferde değil gerekli görüldüğünde birtakım uygun yerlerde dahi zaman zaman bu nizamı riayet edilerek mevcut yapının ortaya konulması, çadırlar kurulması, halka inilmesi bu durumlarla alakalıdır. Dolayısıyla halkın dahi bu kabul anlayışında yer almasına olanak sağlayan bu davranışlar gerek sosyal tarih gerekse siyaset felsefesi açısından değer ihtiva etmektedir.

e. Kişileri Niteleyen Kelimeler-Halk

Tablo 5: Kişilik Sıfatları-Halk

Afgan- Hazaralar-Türkmen-Özbek- Çağatay-Moğol- Muğlani ⁴⁹ -Kandahar Halkı-Gakkar ⁵⁰
Kelin-Gelin-Köylü-Nankörler-Güzel Yüzlü Kızlar-Köle-Cahil- Sudme ⁵¹ -Pazar Halkı
Muğlani Hizmetçi- Ekâbire-Şimaliyan-Mehcûr ⁵² -Fakir- Seyis- İsyen Edenler-Saka-Köke
Ordu Halkı-Yerli Hindu Köylüler-Cengâver- Civan- Raiyet-Ayal-Göç (Eş)- Asil-Müneccim
Beluç Cemaati-Enderun Ahalisi-Emirler-Suleha ⁵³ - Hısım- Sârbab Başı ⁵⁴ - Emirler-Otcular
Düşman-Yabancılar-Garip-Aziz-Hemşire-Harem Halkı-Seminçe-Müneccim- Sucular-Eşraf
Asaletli-Asaletsiz- Süvari- Sipahiler- Ehil Takımı- Dul- Tabip-Aftabaci ⁵⁵ - Çıkıkçı-Ecnebi

Tablo-5’te sosyal hayatın temelini oluşturan halk içerisinde bulunan çeşniye dikkat çekmek istedik. Bu analiz çalışmasında göze çarpan en önemli durum halka ve sosyal hayata dair kavramlardır. Bu durum *Hümâyûnnâme*’nin sosyal tarih açısından ne denli zengin bir veri kaynağı olduğunu göstermektedir (Gülbeden, 1987: 125 vd). Gülbeden Begüm’ün halka önem vermesi hem onun halktan bir kişi olduğunu göstermesi açısından hem de halkın gündelik yaşam içerisinde ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Hümâyûnnâme’den bazı örnekler döneme ilişkin birçok sosyo-kültürel veriyi karşımıza getirecektir.

1. Afgani Ağaç (Çıkıkçı)

“Ben ve Afgani Ağaç kapının yanında ve odanın nihayetinde oturuyorduk. Akem namaz kılmak için gittiler. Ben Afgani Ağaç’ten elimi çekmesini rica ettim. Elimi çektiler, fakat elim yerinden çıkıverdi. Ben acısına dayanamayarak ağlamaya başladım, en nihayet çıkıkçıyı getirdiler, elimi yerine oturtarak bağladı.” (Gülbeden, 1987: 133).

Verilen örnekten hareketle, kültür ve tarihine bağlı birçok toplumun kendi geleneksel veya yerli şifa yöntemlerini zaman zaman kullandığını hatta teknoloji ve tıbbın her geçen gün geliştiği dünyamızda halk kültürünün içinden çıkan geleneksel ve popüler olan kimi bu tedavi yöntemlerinin geçerliliğini sürdürmekte olduğunu söyleyebiliriz. Geleneksel tıp bilgileri ve uygulamaları zaman içinde değişim göstermelerine rağmen tarihsel süreçte bir şekilde var olmuş insanlık bu yöntemleri

⁴⁹ Moğol.

⁵⁰ Bir Türk boyu

⁵¹ Racputlar arasında itibardan düşmüş bir Racput zümresi.

⁵² Uzaklaşmış, uzakta kalmış, ayrı düşmüş. Bırakılmış, metruk, unutulmuş.

⁵³ Salihler. Salahiyyetli, günah işlemeyen iyi insanlar.

⁵⁴ Devecibaşı.

⁵⁵ İbrikçi

kullanmaktan vazgeçmemiştir. İnsanlık tarihi kadar eski olan geleneksel tıp uygulamaları insanın doğa ile olan mücadelesi sırasında kazandığı tecrübelerle hayat bulmuş, varlığını sürdürmüş ve bugünlere gelmiştir. Geleneksel toplumlarda sağlık ve hastalığı algılama biçimi halk kültürünün bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Geleneksel tıp, aynı zamanda “halk tababeti/sağaltmacılığı” (folk medicine) olarak da anılmakta, toplumun gelenekleri dini inanç, ve kişisel değerleri ile ilgili tıbbi uygulamalar olarak tanımlanmaktadır (Işık, 2018: 275).

Bir köşe yazısında şöyle yazıyor: “Kırık çıkık ustaları bundan 40-50 yıl önceleri hatta 30 yıl öncesine kadar bile çok meşhurdur. Hoş bu günlerde de rağbet gördükleri söylenebilir.” (Eskiden Kırık Çıkıkçılar Vardı, Memleket, 13.03.2020). Bu cümleden hareketle bundan sadece yıllar önce değil; asırlar önce, Orta Çağ Hindistanı’nda aynı yöntemin uygulandığı, günümüzde de devam ettiğini söyleyebiliriz.

2. Moğol

“Hindistan’da âdet olagelmıştır ki padişahlar hakkında bir vaka olursa pazar halkı çapulculuğa koyulurlar, korkuyorum cahil Moğollar haberimiz olmadan yağmacılığa koyulmasınlar.” (Gülbeden, 1987: 138).

f. Dinî Hayat-Ritüeller

Tablo 6: Dinî Unsurlar

Dinî Merasim-Cenaze- Sadaka-Sünnet-Cenaze Yemeği
Dua-Namaz-Secde- Fatiha- Kur’an-Hatim-Hafız-Kâri
Recep Ayı-Ramazan- Mübarek- Berat Gecesi-Matem Günü
Ebedi Dünya-Şehadet-Tövbe-Şükür-Mezar Mütevellisi-Günah-Sevap
Uğura İnanmak-Adak Adamak-Allah’a Emanet Etmek-Şehit

Kültür bir milletin, kavmin ya da toplumun hayat tarzının bütünüdür. Bu bağlamda kültür; bilim, sanat, ahlâk, örf, görenek ve insanın ortaya koyduğu diğer eğilim ve alışkanlıkları da içermektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere her toplumun, kendine özgü anlam ve değer sistemi olduğundan, kültürü de buna göre farklılık göstermektedir. Kültürün kendilerinden oluştuğu öğelere, yani ahlâk, hukuk, siyaset, iktisat vb. alanlardaki tutum ve davranışlara yön veren unsurların başında din olgusu gelmektedir. Dinler sadece Allah’ın varlığı, sıfatları, âlemin yaratılışı gibi ontolojik ve kozmolojik meselelerle ilgili açıklamalarda bulunmamış; antropoloji, sosyoloji, toplumsal hayatı düzenleyen ahlâk, hukuk ve siyaset kuralları ile ilgili bilgiler de vermişlerdir. Dolayısıyla insan-Yaratıcı, insan-tabiat ve insan-insan ilişkisinin esasının belirlenmesinde, din belirleyici olmaktadır.

Tanrıverdi, din olgusunun kültürel, ekonomik, dilsel, bilişsel, psikolojik yansımalarının sosyal bilimlerden incelenmeye tâbi tutulduğunu; din ve kültür ilişkisinin, felsefi ve teolojik perspektifte ele alınması gerektiğini belirterek ayrıca dinin, kültürel değerlerin şekillenmesi, kültürün de dinin anlaşılması ve yaşanması üzerinde nasıl bir etkisi olduğu iyi tahlil edilmesinin önemine vurgu yapmıştır (2018: 595).

Çalışmamızda da ele aldığımız söz konusu kavramlarla Hümayûn Şah döneminin dinî, ekonomik, kültürel, sosyal vb. açıdan tarihe sunduğu ve günümüze taşıdığı unsurlar analiz edilmektedir.

Tablo-6’da *Dinî Hayat ve Ritüeller* olarak kategorileştirdiğimiz bu bölüm sosyal tarihin inceleyebileceği manevi ve dinsel hayatla ilgili verileri ifade etmektedir.

1. Bâbü Şah’ın Vefatı

Gülbeden Begüm, babasının vefatını ve sonrasını ince bir üslupla ve ayrıntılı bir şekilde anlatıyor:

“‘Hak Teâlâ’dan ümit ederim ki Hümayûn sizlere (halka) iyi muamele etsin. Baki ey Hümayûn’um seni, biraderlerini, bütün hısımlarımızı ve adamlarımızı Allah’a ısmarlarım

ve bunları da sana ısmarlarım (emanet ederim) ' Bu sözlerden sonra bütün hazır bulunanlar ve bu levhayı görenler ağlamaya, sızlanmaya başladı. Padişah'ın da gözleri yaşla doldu. Bu vakıayı harem halkı ve Enderun ahalisi işitince acayip oldular, sabrı tahammülleri ellerinden gitti ve onun yerine ağlamak ve feryat etmek kaim oldu. Bu vakıadan üç gün sonra ebedi dünyaya göç ettiler (...) Halalarımı, analarımı, 'tabipler muayene için geliyorlar' diyerek dışarı çıkardılar. Evlatları ve herkes için bugün kara matem günü oldu. Misli görülmemiş ağlamalar, sızlamalar, feryatlar ve figanlar koptu. Herkes bir köşeye çekilip yasını tuttu...” (1987: 138)

Tarihte zaman zaman karşılaştığımız durumlardan biri de iç karışıklık tehlikesine karşı hükümdarların cenazelerinin belirli bir dönem gizlenmiş olmasıdır. Ortaylı, bir yazısında, Osmanlı Padişahları arasında vefatı gizlenen ilk padişahın Sultan Mehmed Çelebi (Ö. 26 Mayıs 1421)'nin olduğunu; ardından Kanuni Sultan Süleyman (Ö. 7 Eylül 1566)'ın ölümünün iç karışıklık tehlikesine karşı gizlendiğini ve cesedin iç organlarının tahtın altına gömülerek naaşının bir biçimde tahnit edildiğini (mumyalandığı) dile getirmiştir (Ortaylı, 2016). Tarihî olaylar birbirinin bir devamı niteliğinde olup aynı durumun Babürlü Devleti'nin kurucu Babür Şah'ın cenazesi için de tedbir amaçlı yapıldığı bilgisine rastlamaktayız. Hatırata göre Babür Şah'ın cenazesi Temürlü yası ile defnedilmiştir.

2. Cenaze Merasimi

“Bâbü Hazretlerinin vefatı gizli tutuldu. En nihayet Hint emirlerinden Arayış Han isminde biri arz etti ki bu işin gizli tutulması iyi değildir. Hindistan'da adet olagelmıştır ki padişahlar hakkında böyle bir vaka olursa Pazar halkı (ayak takımı) çapulculuğa koyulurlar diye korkuyorum, cahil Moğollar haberimiz olmadan saray ve konaklara girip yağmacılığa koyulmasınlar, münasip olanı şudur ki, bir kimseye kırmızı elbise giydirip file bindirsinler, o da fil üstünde tellal gibi bağırınsın: 'İlan olunur ki Bâbü Padişah hazretleri derviş oldular ve padişahlıklarını Hümâyûn Padişah'a verdiler.’ (Gülbeden, 1987: 138).

Gülbeden Begüm, tellalın bağırmasıyla halkın teselli bulduğu ve Hümâyûn'un devleti için dualar edildiğini belirtiyor ve babasının hayata veda etmesinin ardından yapılanları şu cümlelerle anlatıyor:

“Babamın vefatından sonra ilk gelen Berat gecesinde ve mübarek günlerde Hazreti Padişah Babamın mezarında dinî merasim yerine getiriliyordu. Sonra mezarda altmış güzel okuyan hafız ve güzel sesli okuyucu tayin ettiler. Beş vakit namazda Kuran hatimleri indirilsin ve Firdevs mekânının ruhuna Fatihalar okunsun diye (...) Mezarda fukaralara yemekler dağıtılması devam etti...” (1987: 138).

3. Uğur'a İnanılması

İnanç, topluluklara millet olma özelliği kazandıran ve kültür kavramını meydana getiren önemli bir unsurdur. Toplumlara göre farklı anlamlar içerse de genel olarak inanç, “bir şeyi güvenle doğru sayma tutumu; bir düşünceye bağlı bulunma, bir dine iman, birine duyulan güven, itimat, inanma duygusu, inanılan şey, görüş ve öğretisi” anlamlarına gelmektedir (Şenesen, 2011: 208-209).

Türkler tarihleri boyunca birbirinden farklı birçok dinin veya inanç sisteminin etkisi altında kalmıştır (Şenesen, 2011: 209). Gök Tanrı inancı, tabiat kültleri, atalar kültü ve Şamanizm bunlar arasında sayılabilir. Budizm, Zerdüştilik, Mânî dini, Hristiyanlık ve Musevilik Türkler arasında İslamiyet'e girmeden önce kısmen kabul görmüş olan evrensel dinlerdir (Güngör, 2002: 261-281). Adı geçen ve geçmeyen kültür ve inançlar da bir şekilde Türk kültüründen ve inanç sistemlerinden etkilenmiştir.

Yüzyıllar geçse de toplumda yer etmiş adet ve inanma kalıpları o toplumun her döneminde kendini göstermiştir. Dolayısıyla günümüzde yaşayan adet ve inanmalarda Türklerin ilk din ve inanç sistemlerinin izlerini bulmak mümkündür. Örneğin, İslamiyet öncesi eski Türk inançlarına ait pek

çok uygulamanın Anadolu'da devam ettiğini olduğunu söyleyebiliriz (Şenesen, 2011: 203). İşte bu uygulamalardan biri de *uğur* unsuru olup Orta Çağ dönemi Hindistan'ında da bu tarz inançları görmek mümkün idi. Örneğin, Gülbeden Begüm, Kâbil'in Bâbü Şah'a geçmesinin kendisine uğur getirdiği ve 18 tane çocuğunun olduğuna değinmektedir:

“Allahû Teâlâ, Kâbil'i Mirza Han'ın kabalından⁵⁶ kurtarıp Padişah'a bahşeyledi. Bu sırada 23 yaşında olan Padişah'ın hiç çocukları yoktu ve çocuklarının olmasını çok istiyordu. Kâbil'in alınışını Allahû Teâlâ kendileri için bir uğur kıldı ki 18 çocukları oldu.” (1987: 121).

Toplumların kültürleri, yaşam biçimlerinin kısa sürede ve kolaylıkla ortadan kalkmayacağını biliyoruz. Bu bağlamda yeni bir kültür ya da yaşam biçiminin de tümüyle eskisinin yerine geçemeyeceğinin farkındayız verdiğimiz kısa örneklerden de anlaşılacağı üzere eski kültürden de izler kalmaktadır.

g. Tarih ve Kültür Bağlamında Yeme-İçme Kültürü

Bir toplumun sahip olduğu kültürel değerlerin, yaşam biçimlerinde etkili olduğu kadar yeme içme alışkanlıklarında da etkili olduğu bilinmektedir. Gelişen tarihsel süreç içerisinde Türklerin yaşam şekilleri, yaşadıkları coğrafya ve etkileşim halinde oldukları medeniyetlerin, yeme-içme alışkanlıklarını ve yemek kültürlerini etkilediği görülmektedir. Söz konusu etkileşim, Türklerin tarih sahnesinde yer almalarından itibaren, yemek ve mutfak kültürlerinde yaşanan kültürel zenginliğe, Türk mutfak kültürünün de zenginleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Geçmişte kazanılan bu zenginlik günümüz yeme-içme kültürüne ışık tutmaktadır.

Tablo 7: Yeme-İçme Kültürü

Süt-Macun-Resa ⁵⁷ - Şit Hapı ⁵⁸ -At Eti -Koyun Eti
Âşi Toy ⁵⁹ - Cogurat ⁶⁰ - Şarap- Çille ⁶¹ Aşı- Afyon
Yemiş- Tolça Zehri-Ekmek-Şerbet-Şıra-Pân ⁶²

Yeme-içme alışkanlıklarının, sosyo-kültürel uygulamalarla ilgili olduğu gibi dinî ritüellerle de ilişkili olduğu bilinmektedir. Hayatın devam ettirilebilmesi için gerekli olan yeme-içme bütün toplumlarda olduğu gibi Türklerde de görülmektedir. Bu faaliyetlerin belli kuralları ve adabı bulunduğu gibi Türklerin besinlerinin ve adetlerinin birbirine benzediği de söylenmektedir.

Tablo-7'de belli başlı kültürel yiyecek-içecek ve tüketim maddeleri dikkat çekmektedir. Tüketim maddelerinin ait olduğu kültürü yansıtmaları ve sosyal yaşam tarzını anlamada okuyucuya veriler sunması önemlidir (Gülbeden, 1987: 125-208). Diğer yandan bazı tüketim maddelerinin o dönem de bireylerde sakinleştirici etkisinin olduğu bilhassa afyon kullanıldığı görülmektedir.

Yine bu dönemde şarap kullanımının yaygın olduğu görülmekle birlikte dinî inanışlarından dolayı daha sonra şarap içmeye tövbe edildiğine rastlanmaktadır.

⁵⁶ Muhasara.

⁵⁷ Hintçe bir kelime olup manası şıradır. Macun, genellikle afyon ve meyve sırasıyla yapılmaktadır.

⁵⁸ Anason

⁵⁹ Ziyafet Yemeği.

⁶⁰ Yoğurt.

⁶¹ Müteveffanın (vefat eden kişi) vefatının kırkinci günü fukaraları it'am etmek suretindeki hayrata, çille derler. Tasavvufta kırk gün dünya, ehil ve ayaldan tecerred edip bir köşeye çekilip zikir ve ezkârda bulunmaktır. (Gülbeden, 1987: 144).

⁶² Pân, tanbol yaprağıdır ve içine demir oksidi, süzölmüş kireç ve kesilmiş supari dneilen bir çeşit Hind cevizi, kakule vs koyarlar ve onu muska şeklinde sarıp bir karanfil ekleyerek yerler (Gülbeden, 1987: 150).

1. Şarap

“Rana Sanga ile harbe tutuşmazdan iki gün evvel Hazreti Padişah şarap içmekten tövbe ettiler. Hatta şer’an yasak olan bütün şeylerden tövbe ettiler. (...) Padişah şer’an memnu olan bütün içki eşyasını, yani altın ve gümüşten yapılmış kadeh ve sürahi vs. kırdırıp fukara ve muhtaçlara dağıttılar.” (Gülbeden, 1987: 128).

“(...) Bir havuz yapılması emredildi. Bu havuzu şarapla dolduracağını söylediler. Ancak Rana Sanga ile yaptıkları muharebeden evvel şaraptan tövbe ettikleri için mezkûr havuzu limon şerbetiyle doldurttular.” (Gülbeden, 1987: 129).

2. At Eti

“Yiyecek kabilinden hiçbir şey yoktu. Hazret atın kesilmesini istediler. Atı kestiler. Şimdi de tencere yoktu ki aş pişirsinler. Dubulga içinde eti pişirdiler ve kebab yapıp yediler...” (Gülbeden, 1987: 186).

At eti Türkler için oldukça önemli olup at etini diğer bütün hayvanların etlerine tercih ettiklerini biliyoruz. At eti yeme aslında Türkistan’dan gelen bir geleneğin parçası olarak karşımıza çıkıyor. Özellikle Şamanizm etiğinde at etinin ayrı bir yeri ve önemi bulunuyor. Türkistan’da normal zamanların dışında bilhassa baharın gelişyle birlikte at kesme geleneği bilinmektedir. Bu durum Türklerin Türkistan coğrafyasından Hindistan’a Türk kültürünü de taşıdıklarının bir göstergesidir.

3. Çille Aşı

“Hazreti Padişah, Dhaulpur’un seyrine gidişlerine 11 yaşında bulunduğum sırada Acem ile oturdum. Dhaulpur’a gitmeleri (Gvaliyar’a gitmeleri) nden ve binaları vücuda getirmelerinden evvel idi. Akam’ın çille aşından sonra Padişah Dehli’ye teşrif ettiler ve ‘Dinpenah’ kalesinin temelini attıktan sonra Agra’ya geldiler.” (Gülbeden, 1987: 144).

h. Giyim-Kuşam

Giyim-kuşam konusu hem maddi kültürün hem de manevi kültürün önemli konuları arasında yer alan bir olgudur. İnsanlık tarihinde ailenin ortaya çıkışı (Paleolitik Çağ) ile başlayan giyinme zamanla gelenek haline gelmiş ve giyim-kuşam kültürü oluşmuştur. Bu sosyo-kültürel yapıda insanların giyimi, tesadüf değil, birçok etkene bağlıdır: Toplumsal ve estetik değerler, dinsel inanç ve uygulamalar, cinsiyet ve yaş, tabaka ve meslek, evlenme-mutluluk veya cenaze-yas gibi anlık ruhsal durumlar, moda ve teknoloji gibi etkenler ilk akla gelenlerdir. Giyim-kuşamın sosyo-kültürel yapıda pek çok işlevi vardır. Giyim-kuşam ‘bir anlamda kişiler arasındaki simgesel sınırların belirlenmesinde işlev gören bir kimikleşme aracıdır. Giyim görece kişiliği yansıtır. Giyim aynı zamanda belirli gruplara, alt kültürlere, kuruluşlara üyeliği/aidiyeti gösteren simgedir. Giyim-kuşam (dil gibi), kişinin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel statüsünü gösteren simgedir.

Giyim tarzı ve anlayışının simgesel anlatım gücü oluşturduğuna inanılmaktadır. İnsanların yaşadığı coğrafya, mensup olduğu topluluk ve hangi dine mensup olduğunu anlamak çoğu kez bu simgesel anlatım gücü ile mümkündür. İnsanın doğal çevresi, ülkenin coğrafi konumu, ekonomik ve toplumsal yapının bile giyimin şekillenmesinde önemli ölçüde katkıda bulunduğu görülmektedir. Bu karmaşık görünüm ve ayrımların oluşumu dünya uygarlık tarihinin başından bu yana tüm toplumlar için geçerli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Giyim-kuşamın, bir kültürde milliliği oluşturan unsurlardan birisi olduğu kabul edilmektedir. Her milleti (kültürü) diğerinden ayırmaya yarayan en önemli simge kendilerine özgü giysileri ve giyinme biçimleridir (Çağlayandereli, 2017: 870-882).

Tablo 8: Giyim-Kuşam

Serupa- Nari ve Piri ⁶³ - Dubulga- Elbise- Miğfer- Takke-Nimten ⁶⁴ -Cebe ⁶⁵
Portekiz Çuhası-Kassaba ⁶⁶ - Kumaş- Zerbeftin ⁶⁷ - Zilçe ⁶⁸ -Kundak-Hayal ⁶⁹
Çarkab ⁷⁰ -Taç-Fota ⁷¹ -Rupak ⁷² -Rumal ⁷³ -Altın İşlemeli Çar Kırtıcı-Panha ⁷⁴
Tüğme- Kor- Takı- Frenk Kumaşı- Çapan- İlik- Korpuş ⁷⁵ -Kılap İşlemeli
Lâl-Altın-Akik-Zebercal ⁷⁶ -Firuze-Aynülhirre-Yakut-Zümrüt-Gümüş

Sosyal tarih açısından da önemli verilerden sayılan giyim-kuşam ile ilgili hatıratı geçen Tablo-8'deki kavramlar bu yönde yapılacak çalışmalara ilham verecektir.

1. Gülbeden Begüm'ün Giyim Tarzı

Hümâyunnâme'ye göre Gülbeden Begüm 1539 yılında, 16-17 yaşlarında genç bir kız iken başına bir çeşit takke ve bir çeşit başörtüsü takmıştır.

Gülbeden Begüm, Hümâyün Şah'ın cümlelerini şöyle aktarıyor: “*Padişahın huzuruna vardık. Bu hakiri görünce, ‘İlk nazarda seni tanıyamadım. Gor-Bengale üzerine muzaffer ordumla yürüdüğüm zaman başına takı (takke) giyiyordun. Şimdi de seni yemeni ve kassaba ile gördüm. Seni tanıyamadım. Gülbeden Begüm sen hiç hatırımdan çıkmadın...’*” (1987: 161)

Padişah ve hanedan üyelerinin (kadın ve erkek) genel olarak Türkistan ve İslam dünyasının giyim tarzını benimsediği, döneme ait minyatürlerden “beli sıkı tutan, dar ve şeffaf bir entari giyildiği, başa külah takıldığı; beylerin düz beyaz ince kumaş kullanmakta olduğu” görülmektedir. Hikmet Bayur (1987), söz konusu kıyafetin bir merasim kıyafeti olmadığını düşünmektedir. Bayanların saçlarının açık olduğu görülen dönemin minyatürlerin de örtünmenin zorunluluk olmadığını gösteriyor ve hanedan kadınlarının genel olarak kendi eski giyimlerini benimsedikleri anlaşıyor. Örneğin Ekber Şah'ın Racput olan eşi ve Cihangir'in eşinin “sâri” denilen ve vücuda sarılan tek kumaştan yapılmış giyim tarzını benimsediği görülüyor. Timur soyundan olduğu bilinen Ekber Şah'ın annesi Hamide Banu Beyim'in de bir resimde “sâri” giyindiği görülmektedir (Şahin, 2014: 58).

Kuşkusuz sosyal ve içtimai hayatın en önemeli unsurlarından olan ekonomik hayat ile hatıratı geçen matlup, şahruhi⁷⁷, kuroh, tolça, altın, rupi, hazır para, eşrefi, lâl, altın, akik, zebercal⁷⁸, firuze, aynülhirre, yâkut, zümrüt, gümüş ayrıca tuğla, taş, gaç, çığ⁷⁹, kireç, mika, toprak, çimento vb.

⁶³ Pılıpırtı.

⁶⁴ Mintan.

⁶⁵ Zırh.

⁶⁶ Kadınlara mahsus baş sargısı.

⁶⁷ Altın ve gümüş iplikle dokunmuş kumaş.

⁶⁸ Zilli minder anlamındadır. Bu minder kıymetli kumaştan yapılmış olup etrafında gümüşten yapılma ufak çingiraklar dikilidir. Bkz. (Gülbeden, 1987: 131).

⁶⁹ Çok ince “hayal” gibi kumaş.

⁷⁰ Başörtüsü.

⁷¹ Büyük mendil.

⁷² Yüzü temizlemeye yarayan havlu tarzı mendil.

⁷³ Yüzü silmeye yarayan cep mendili.

⁷⁴ Yelpaze.

⁷⁵ Zırh üstüne giyilen giysi.

⁷⁶ Zeberced olması da muhtemel. Zümrüt cinsinden ve onun kadar kıymetli olmayan, sarımtırak yeşil, cam parlaklığında kıymetli taş.

⁷⁷ 250 veya 150 altın liradan azıcık az (Gülbeden, 1987: 132).

⁷⁸ Zeberced olması da muhtemel. Zümrüt cinsinden ve onun kadar kıymetli olmayan, sarımtırak yeşil, cam parlaklığında kıymetli taş.

⁷⁹ Kamış ve çöpten öreme yüksek çit.

kavramlar dönemin ekonomisiyle ilgili önemli veri sunmakta olup yine sosyal tarih açısından kayda değerdir. Nakit para ve senet gibi ifadelerin hatıratta geçmesi ekonomik olarak çoklu ekonomi unsurunun bir arada kullanıldığını göstermekte olup ayrıca yaşam standardı hakkında da sosyal tarihe katkı sağlamaktadır.

Hümâyûnnâme’de bahsi geçen (Gülbeden, 1987: 124-167) değerli taş, madeni takı malzemesi ve mücevherat sosyo-ekonomik tespitlerde bulunma imkânı sağlayabilmektedir.

Gülbeden Begüm, kıymetli taşları şu cümlelerinde zikretmektedir: “*Bâbü’r Hazretleri, bir zaferinin ardından her Beyim’e dağıtılmak üzere: ‘Sultan İbrahim rakkaselerinden bir hassa rakkase, bir altın tabak dolusu cevahir, lâl, inci, elmas, yakut, zümrüt, firuze, zebercel, aynülhırre ve sedef işlemeli küçük bir tabla dolusu eşrefi, her cins kumaştan dokuz dokuz top... ayrı ayrı verilsin’ dediler.*” (Gülbeden, 1987: 126-129).

Başka bir hatırasında Gülbeden, “*Hoca Kelan vasıtasıyla Ases Amca için büyük bir eşrefi ki Padişah’ın rayicine göre üç seyr⁸⁰ ve hind (veznine) göre on beş seyr idi (gönderdiler). Fakat Hoca’ya dediler ki şayet Ases sizden, Padişah Hazretleri bana ne gönderdi diye sorarsa, siz de ‘tek bir eşrefi’deyiniz. Hakikatte Ases amca tek bir eşrefi gönderildiğini duyunca, taaccübetti ve üç gün kederinden eridi. Padişah, ‘Ases’in gözlerini bağlayarak eşrefiyi ortadan delerek boynuna geçiriniz ve kendisini hareme gönderiniz’ diye emretmişti. Eşrefiyi boynuna geçirdiklerinde ağırlığından ıstırap ve zahmet çektiği halde sevinir ve her iki eliyle onu tutarak maskaralıklar yapar ve ‘sakin eşrefimi alayım demeyiniz der. Beyimlerinden her biri ona on on iki eşrefi verdiler ve bçylece yetmiş seksen eşrefiye yakın bir meblağ da ayrıca eline geçer.*” cümleleriyle eşrefiye vurgu yapmıştır (1987: 126). Diğer yandan sosyal-içtimai ve ekonomik tarih ile coğrafyanın tarihsel hatta demografik yaşamıyla ilgili verilenlerle Gülbeden, dönemin yapı malzemelerini sıralarken (Gülbeden, 1987) Türkistan eksenli arkaik yaşam biçimi ve yapı tarzlarına da hem atıfta bulunmakta hem de bu konuda önemli çalışmalar yapılabileceği fikri sunmaktadır (Klyashtorny, Sultanov, 2013: 156 vd).

i.Görevliler

Tablo 9: Görevliler

Dah ⁸¹ - Karavul ⁸² -Şarkıcı-Yasâvul ⁸³ -Çeşnigir ⁸⁴ -Kari ⁸⁵ -Sazende-
Tabakçı-Perdedar- Töşekçi- Mama-Tellâl- Sergerde- Kapı Çavuşu
Sârban Başî ⁸⁶ - Cöpdar ⁸⁷ - Dua Ediciler- Muğlani Hizmetçi -Hoca/Hâce

Hatıratta geçen görevliler adıyla kategorileştirdiğimiz Tablo-9, sosyal hayata dâhil olan görevlileri sistematik olarak vererek toplumsal hayat ile ilgili önemli veriler içermektedir (Gülbeden, 1987: 314-213 vd).

⁸⁰ Metinden de anlaşıldığı gibi çok değişen bir ağırlık ölçüsü, Hindistan’da bazen 14, bazen 24 tola eder. Bir tola 11,5 gram kadar olduğuna göre 160 veya 280 gr. kadar eder; bunlara göre Babür Şah’ın bastırdığı bu altın para 2,4 veya 4 kilo etmelidir. 300 ila 550 altın lira değerlerini arasındadır (Gülbeden, 1987: 126).

⁸¹ Cariye.

⁸² Öncü.

⁸³ Yasa işlerini yürüten memur yani zabıta.

⁸⁴ Yemekleri tadan kişi.

⁸⁵ Kur’an okuyan kişi.

⁸⁶ Devecibaşı.

⁸⁷ Asa taşıyan.

1. Karavul

“En nihayet o, Dehi Afgan⁸⁸ sırasına gelince Hazreti Padişah’ın karavulları Mirza’nın karavullarını önlerine kattılar ve ekserisini esir edip Hazretin huzuruna getirdiler.” (Gülbeden, 1987: 200).

2. Çeşnigir

“Bu uğursuz ifrit kadın kendi hizmetçisi eliyle bir tolça zehri çeşnigir Ahmed’e verilmek üzere gönderdi ve ona söyle ne yapıp yapıp (zehri) Padişahın hassa yemeğine karıştırsın diye tembih etti. (...)” (Gülbeden, 1987: 137).

3. Yasâvul

“Padişahın yasavulları ne kadar çalıştırsa da kimse zerre kadar bile geri dönemdi ve bu kaçışa mâni olamadılar. Halk yola döküldü (...)” “(...) Yasâvul Ahmed’in kızı Meycecan benim hizmetimde idi.” (Gülbeden, 1987: 140).

j. Sosyal Hayatla İlgili Deyim-Atasözleri

Deyim ve atasözlerinin toplumların en önemli sözlü kültür hazinelerinden biri olduğunu biliyoruz. Bu özlü sözler yüzyıllar boyu dilden dile söylenmiş, halka mal olmuş, anlam ve kavram yönü yüksek unsurlardır. Söz konusu zengin miras sayesinde toplumların yaşam şekilleri, ahlâk ve değer yargıları, düşünce yapısı, örf ve adetleri v.b birçok konuda fikir edinmek ve geçmişin izlerini sürmek mümkündür.

Kültürün bütün özellikleri çeşitli seviyelerde birbiri ile iç içe geçmiş ve birbirleriyle ilişkilidir. Türk halk edebiyatının sözlü unsurlarından birini oluşturan deyimler ve atasözleri de kültürün önemli parçalarındandır. Atasözleri ve deyimler halkın, zaman içerisinde süzülerek gelen bilgi ve tecrübelerini, bizlere aktarmaları noktasında önemlidir. Erdoğan’a göre deyimler, “bir dili konuşan toplumun dünya görüşünü, yaşam biçimini, gelenek, görenek ve inançlarını, önem verdiği varlık ve kavramları, o toplumun düşünce biçimini, hatta nükte ve buluşlarını ortaya koyan, dilbilim açısından olduğu kadar yazın ve halkbilim açısından da önemli olan sözlerdir.” (2015: 174). Deyimler; nasıl olduğu çoğu zaman unutulmuş, bazen çıkış noktasından çok farklı konularda ve manalarda kullanılır. Deyimlerin oluşmasında; günlük yaşantıların, mesleklerin, fıkraların ve halk inançlarının önemli bir etkisi vardır. Bütün milletlerde olduğu gibi Türklerin deyimlerinde de bu kültür dokuları yerini almıştır (Koçak, 2016: 180).

İşte bu açıklamalara bağlı olarak Tablo-10’da verilen analiz kavramlarının sosyal hayatın dilsel verileri olduğunu söyleyebiliriz. Sosyal hayatla ilgili deyimler yaşantının dilde meydana getirdiği bilgi potansiyeli olan kavramlardır. Bu kavramların muhteva analiziyle tespit edilmesi (Gülbeden, 1987: 127-211 vd), mezkûr hatıratın sosyal tarih açısından kayda değer veriler sunduğunu göstermektedir.

⁸⁸Afganlar Köyü. Şimdi Kâbil’in bir mahallesidir.

Tablo 10: Deyim-Atasözleri

Helalim Bana Haram Olsun -Ahdü Misak Etmek- Dervişlik Köşesini İhtiyar Etmek
Ayindenlik ⁸⁹ - Boynu Kırılasıca- İsmü Resm Sahibi Olmak- Kocaya Varmak
Şunkar Olmak ⁹⁰ -Muğber Olmak- Göç Be-göç ⁹¹ - Damatlığa Yükselmek- İgbirar ⁹²
Saati İhtiyar Etmek- Kömek- Nüzulü İclâl ⁹³ -Avdet Etmek- Saçık ⁹⁴ - Pare Pare Olmak ⁹⁵
Nazarı İtibar Etmek- Sevda Hastalığına Tutulmak- Hoşamedî ⁹⁶ - Peşkeş Çekmek
Bahşiş Vermek- Ilgar ⁹⁷ - Tevziat ⁹⁸ - İlgar Etmek- Meşveret Etmek- Kengeş Etmek
Çapulculuğa Koyulmak -Kengeş Vermek- Meyus Olmak ⁹⁹ - Tebşir- Hospek ¹⁰⁰

1. Şunkar Olmak

“Yolda iken Sultan Hüseyin Mirza’nın şunkar olduğu haberi geldi. Padişah Hazretlerini emirleri, ‘Mademki Hüseyin mirza şunkar olmuştur, gerisi gerişe Kâbil’e gitmek münasip olacaktır.’ Yollu maruzatta bulundu.” (Gülbeden, 1987: 118).

2. Helâlîm Bana Haram Olsun

Ak Sultan dahi sertlikle mukabelede bulundu ve dedi ki: “Eğer ben sizin maiyetinizde kalırsam helâlîm bana haram olsun (yani karım boş düşsün)” (Gülbeden, 1987: 121).

3. Hospek

“Hümâyûn’un Meyvecan’ı kendisine nikâh ederek almasından üç gün sonra Bige Beyim (Hümâyûn’un ilk karısı) Kabil’den geldi. Bige Beyim ve Meyvecan’ın aynı dönemde hamile olması üzerine akam iki türlü lohusa ve kundak takımı hazırladı, hangisinin erkek çocuk doğurması halinde en iyi kundağın ona vereceğini söyledi. Kundak takımlarının üzerindeki şekillerin gümüş ve altın iplikle işlendiği belirtiliyor. Bige Beyim Akika Beyim doğurdu. Sıra Meyvecan’ı beklemeye geldi. 12 ay beklediler. Hırkalar diktiler, döşekler hazırladılar. Ancak sonunda gebeliğin sadece ‘hospek’ ten olduğu anlaşıldı.” (Gülbeden, 1987: 141).

4. Saati İhtiyar Etmek

“40 gün sonra Pâtr denilen yerde pazartesi günü, tam gün yarısında idi ki Hazret usturlabı mübarek ellerine aldılar. Ve uğurlu saati ihtiyar edip Mir Ebulka’yı çağırarak nikâh kıyılmasını emir buyurdular (...)” (Gülbeden, 1987: 172).

5. Damatlığa Yükselmek

“Yüksek bir sofa vücuda getirerek halılar serdiler. Uğurlu bir saati nazarı itibara alarak¹⁰¹ Neneçi Mahım her iki sultanı, yere diz vurdurarak damatlığa yükselttiler.” (Gülbeden, 1987: 136)

⁸⁹ Ayna asmak. Süslemek

⁹⁰ Şunkar “şahin” anlamına gelir ve şunkar olmak: “ölmek” yerine kullanılmıştır.

⁹¹ Göçe kona.

⁹² Gücenmek.

⁹³ Salıvermek.

⁹⁴ Para saçmak.

⁹⁵ Paramparça olmak.

⁹⁶ Karşılama merasimi, hoş geldin töreni.

⁹⁷ Çabuk yürümek.

⁹⁸ Pay etmek.

⁹⁹ Üzgün duruma düşmek, ümitsiz olmak.

¹⁰⁰ Çekememezlik anlamına gelmekte olup arzu ve temenninin hakikat olarak gösterilmesi.

6. Sevda Hastalığına Tutulmak

“*Mirza Alûr’un anası Dildar Beyim bir nadirei cihan ve yegânei zaman evladının gam ve kederinden sevda hastalığına tutuldu. Keder haddi aştı.*” (Gülbeden, 1987: 134).

7. Göç Be-göç

Türk kültüründe ve tarihinde birçok olayı ifade etmek için kullanılan deyimler hiçbir dönem önemini kaybetmemiş sadece farklı kelime kalıplarıyla ifade edilegelmiştir. “Göçe kona” anlamında gelen göç be-göç hatıratın birçok sayfasında geçmiş olmakla birlikte Türk kültür kodlarına örnek teşkil etmektedir.

“*Hazret ne yapmalı nereye gitmeli diye şaşkınlığa düştüler. Kengeş ettiler. En nihayet karar vererek fatiha okudular, göç be-göç Kandahar yolunu tuttular. Şal Mestane yaklaşıncı Reli ismindeki bir makamda konakladılar...*” (Gülbeden, 1987: 185)

“*Cuma günü güneş Kavs burcunda iken Yeklenge Tepesi’ni geçip Yakup Köyü ovasında nüzuli iclâl ederek konakladılar. Ertesi gün göç be-göç Hindistan yolunu tuttular... Yakup Köyü’nden göç be-göç Hindistan’a doğru yürüdüler.*” (Gülbeden, 1987: 189).

Başka bir sayfada Gülbeden Begüm yine aynı deyimle farklı bir göç olayını anlatmaktadır:

“*Kotalı (dağ geçidi) geçtikten sonra Mirza Kamran, Mirza Süleyman ve Mirza Askeri’ye çağırma fermanları gönderdiler ve dediler ki: Biz Özbeklerle savaşmak için gidiyoruz, zaman kardeşlik ve birlik gösterme zamanıdır, sürati mümkünse ile yetişin. Göç be-göç Belh yolunu tuttularve en nihayet Belh’e vardılar.*” (Gülbeden, 1987: 207).

Sonuç

Türk tarihinin farklı bir coğrafyada çok önemli bir halkasını teşkil eden Bâbü’r Devleti’ne (1526-1858) ait bir hanedan mensubu tarafından yazılmış olan *Hümâyûnnâm*’yi, kültür ve sosyal tarih açısından önemli kılan çok önemli iki sebep söyleyebiliriz. İlk olarak Orta Çağ Hindistan’ı hakkında birçok açıdan veri sağlayarak dönemin yaşantısını anlamamızı ve bu konuda bilimsel bir araştırma yapmamızın gerekliliğini kavramamıza yol açmıştır. İkinci olarak da elde ettiğimiz veriler ışığında bahsi geçen kavramların (dinî, ekonomik, tarihî, siyasi, kültürel vb.) sosyo-kültürel ve tarihî manada pek çok işlevinin olduğunu; söz konusu verilerin ait olduğu 16. yüzyıl Hindistan’ına hâkim olan Türk kültür varlığının günümüzde de devam ettiğini görmemize ve tarihle bağlantı kurmamıza neden olmuştur.

Hümâyûn Şah dönemini anlatan mezkûr hatırat, siyasi ve askerî olayları anlatmada eksik kalsa da ait olduğu dönemi anlatan başka bir eser olmamasından dolayı önem arz etmektedir. Gülbeden, Babür Şah devrinin son yılları, Hümâyûn Şah devrinde Timur soyunun ve ileri gelenlerinin iç tarihini ve harem tarihini kaleme almıştır. Eserde 16. Yüzyıl Türklerinin gelenek-görenekleri, bazı tefrişatları, toy ve eğlence tarzları, düğünlerde ve eğlencelerde ne yapıldığı ne gibi hediyeler verildiği; dönemin modası hatta bazı Avrupa eşyasının moda olmaya başladığı; kadın ve erkeklerin duygu-düşünceleri ayrıca aralarındaki dost ve düşmanlığa da açık bir şekilde yazmıştır. Buna benzer birçok sebepten dolayı bu eser, diğer tarihî eserleri tamamlayan ve onların daha iyi anlaşılmasını kolaylaştıran bir kitaptır.

Bu çalışmada incelediğimiz söz konusu eserde yer alan kavramlardan özellikle giyim-kuşam kategorisinin kişiler arasındaki simgesel sınırların belirlenmesinde işlev gören bir kimlikleşme aracı olarak görülebildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Giyim-kuşam, kişinin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel statüsünü gösteren simgedir. Giyim-kuşam, bir kültürde milliliği oluşturan unsurlardan birisidir.

Her toplumun kendine özgü bir yaşam tarzı ve kültürü var. *Hümâyûnnâme*’den elde ettiğimiz veriler ışığında kültür ve uygarlığın zaman içinde değişse de gelenek-göreneklerin değişmediği; eklenerek devam ettiğini söylemek mümkün. Değişime uğrayan toplumun yaşanılan coğrafyaya ve içinde bulunulan şartlara göre sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel yapısıdır.

Diğer yandan *Hümâyûnnâme*’nin bir başka önemi de 16. Yüzyıl Hindistan’ında kadınlarının konumu göstermesidir. Hatıratın yazarının kadın olması o dönem kadınlarının ifade özgürlüğünü göstermesi bakımından ayrıca incelenmesi gereken bir konudur. Hanedan mensubu olsa dahi nihayetinde bir kadın olmanın verdiği nezaket ve zarafetle, dönemi ele alıp anlatması bizim için çok önemlidir. Bu yönüyle bakıldığında dahi bu eserin bir tarihi veri kaynağı olmasının ötesinde bir kadın tarafından yazılmasının verdiği fikirlerle Türk tarihinin cinsiyet ayrıtı etmeksizin bireysel entelektüel gelişim durumunu ortaya koyması çok önemlidir. Yaşadığı dönemi entelektüel birikimini de kullanarak akıcı bir dille ortaya koyan Gülbeden Begüm Türkçe ve Farsçayı ne denli ustaca kullandığını eseriyle ortaya koymuştur.

Eserin değerli olmasını sağlayan başka bir sebep ise birinci sebebin varlığına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır: Geniş bakış açısıyla aydın bir kadın gözüyle dönemin, sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamışlığını bize ulaştırarak zamanının sosyal ve içtimai hayatına ışık tutmasından kaynaklanmaktadır.

İşte bu düşünceden hareketle Gülbeden Begüm’ün *Hümâyûnnâme*’si, literatürde ilk kez sosyal tarihle ilgili kavramlarının tespit edilmesi yoluyla muhteva analizine tabi tutulmuştur. Muhteva analizini çeviri bir esere uygulamanın zorluğu ve riski her an göz önünde tutulması kaydıyla hatırat, çeşitli kategoriler, 10 tablo eşliğinde incelenmiş ve 300 (üç yüz) kavram düzeyinde değerlendirilmiştir. Eksiklerin olmasıyla beraber söz konusu çalışmanın araştırmacıya verdiği fikir bu istatistikî analizin gelecekte de devam ettirilmesini sağlayacaktır. Hatıratı ele alınan kavramlar sosyal tarih açısından ciddi veri kaynağı sunmaktadır.

Gülbeden Begüm’ün yaşadığı dönemi anlatırken her olaya şahit olması tabi ki mümkün değildi. Ancak Gülbeden’in gördüklerinin yanında duyduğu ve vasıtalı olarak haberdar olduğu olayları dâhi anlatırken yer yer kendine göre tahlillere girişmesi ve yaşanmış bir gerçekliğin yapılarla ilişkilendirilerek izah edilebileceğini ortaya koyması, kendine özgü bir tarihsel yazım ve anlatım yöntemini devrine göre nasıl başarıyla uyguladığını göstermektedir.

Hülasa bu muhteva analizinden varılan diğer önemli sonuç ise yaşanmış olayların yazılması ve anlatılması tekniği olarak mezkûr hatıratın tarih metodolojisi açısından değerlendirilebildiği bundan sonra da farklı çalışmalara kaynaklık edeceği gerçeğidir.

Kaynakça

- Acun, F. (2005). Muhteva analizi metodu ve Cumhuriyet tarihi araştırmalarında kullanımı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, 22(1): 27-50.
- Akalın, İ. S. (1984). *Edebiyat terimleri sözlüğü*. Varlık Yayınları.
- Allâmî, A. F. (2011). *Ain-i Akbari*. (H. Blochmann, Çev.) Low Price Publication.
- Altınova, B. (2003). Kavram kargaşası çerçevesinde edebî bir tür olarak hatıra. *Türkbilig*, (6): 3-12. <http://www.turkbilig.com/pdf/200306-355.pdf>
- Ansari, A. S. B. (1996). Gülbeden Begüm. *TDV İslâm ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 22.03.2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gulbeden-begum>
- Arayancan, A. A. (2013). Karakoyunlu ve Akkoyunlularda toy, şenlik ve eğlence kültürüne genel bir bakış. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar*, 6(27): 119-126.

- Anaç, H. (2016). Georges Duby'nin tarih yazımı üzerine yaklaşımları. *Akademik Tarih ve Düşünce*, 3(19): 1-35.
- Arsal M. S. (1947). Çengiz'in Yasası. *Türk Hukuk Tarihi İstanbul Üni. Hukuk Fak. Yayını*, Erişim Tarihi: 23.03.2020. <http://www.muhammedarsalci.com/hukukdunyasi/belgeler/347.pdf>
- Aydemir, A. (2013). Türk dünyasında bazı düşün terimleri ve 'al duvak' geleneği üzerine. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9): 619-620.
- Bâbü, Z. M. (1987). *Bâbüname*. (Reşit Rahmeti Arat, Çev.) Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayram, F. (2004). Garip bir memleket, garip bir sultan: Bâbüname'deki Hindistan. *Divan İlmi Araştırmalar*, 9(17): 169-191.
- Bayur, H. (1987). *Hindistan tarihi II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Birinci, A. (1998). Hatırat türünden kaynakların tarihi araştırmalardaki yeri ve değeri. *Atatürk Araştırma Merkezi*, (41): 611-620.
- <https://www.atam.gov.tr/atam-dergisi/ataturk-arastirma-merkezi-dergisi-cilt-xiv-temmuz-1998-sayi-41-prof-dr-fahir-armaoglu-ozel-sayisi>
- Braudel, F. (1996). *Uygurlikların grameri*, (M. Ali Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi.
- Burke, P. (2002). *Fransız tarih devrimi: Annales okulu*. (Mehmet Küçük, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Cöhce, S. (2002). Hindistan'da kurulan Türk devletleri. *Türkler ansiklopedisi*, (VIII): 689-730.
- Cüveynî, A. A. M. (1998). *Târih-i Cihangüşa*. (Mürsel Öztürk, Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çağlayan, H. H. (2005). *Ekber Şah Döneminde Hindistan (1542-1605)* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çağlayandereli, M., Arslan A., Mazlum A., (2017). Kültür Sosyolojisinde İhmal Edilen Konu Giyim-Kuşam. *IKSAD I. Uluslararası Sanat, Tasarım ve Moda Kongresi*, (20-23 Mayıs) Gaziantep, 870-882.
- Çotuksöken, Y. (1992). *Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. Cem Yayınları.
- Çetin, H. (2018). Kazaklar Türklerinde çocuk ile ilgili gerçekleştirilen törenler ve çocuk terbiyesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar*, 6(15): 1088-1096.
- Demren Ö. (2011). Sivas evlenme geleneklerinin sürdürülmesinde kadınların rolü ve bu rolleri icra etme biçimleri. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım*, I (Özel Sayı): 615-626.
- Dikici, A. (2001). Geleneklerin toplumdaki yeri ve önemi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler*, 11(2): 251-258.
- Erdoğan, G. (2015). Türk atasözler ve deyimlerinde müzik kültürümüz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar*, 8(38), Erişim Tarihi: 22.03.2020. www.sosyalarastirmalar.com. Issn: 1307-9581
- Gökdağ, B. A. (2012). Bir yemin olarak evlilik törenleri ve evlenmeyle ilgili pratikleri ifade ederken kullanılan kelimelere dair: beşik kertmek, söz kesmek, nikâh kıymak. *Karadeniz Araştırmaları*, 33: 109-116.
- http://www.karam.org.tr/Makaleler/1560408100_009%20batsiz.pdf
- Gül, B. (2017). Aile ve akrabalık anlayışı bağlamında Moğol atasözleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 174-188.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/10886>

Gülbeden, (1987). *Hümâyunnâme*. (Abdürab Yelgar-Eymen Manyas, Çev.). TTK Yayınları.

Hebbar N.H., (2016). Humayun-Nama: Gulbadan Begum's forgotten manuscript. Erişim Tarihi: 16.02.2019. <https://www.boloji.com/articles/703/humayun-nama>

Hirik, E. (2017). Türk dünyası atasözlerinde sayılar ve anlam alanları, *International Journal of Languages' Education and Teaching*. 5(1): 223-241, Erişim Tarihi: 22.03.2020: https://www.researchgate.net/publication/316348515_Turk_Dunyasi_Atasozlerinde_Sayilar_ve_Anlam_Alanlari

Işık, M.T., Can, D., Akbaş, M., Can R. (2018). Mersin’de bir kadın sınıkcının uygulamaları. *Lokman Hekim Dergisi*, 8(3), 274-281, Erişim Tarihi: 13.03.2020. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/524987>

İpşirli, M. (2012). Unvan. *TDV İslâm ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 20.03.2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/unvan#2-osmanlilar>

Kaplan, M. (1966). Hatırat üzerine, *Hisar*, 2(27): 9-10.

Karaalioglu, S. K. (1975). *Edebiyat terimleri kılavuz*. İnkılâp ve Aka Basımevi.

Karaaslan, M. (2010). Kaşkay Türklerinde geçiş dönemler doğum-evlenme- ölüm [Yayınlanmamış doktora tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koca, S. (2012). Toy. *TDV İslâm ansiklopedisi*, C. 41, 270-272, İstanbul.

Koçak, M. (2016). Deyimler bağlamında Türk ve Alman aile hayatı. 5(15), 179-185. Erişim Tarihi: 15.03.2020. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/369219>

Konukçu, E. (1992). Begüm. *İslam ansiklopedisi*, C. V, 344.

Klyashtorny, S.G., Sultanov T. İ., (2013). *Türk’ün üç bin yılı*. (Ahsen Batur, Çev.). Selenge Yayınları.

Koselleck, R. (2013). *Kavramlar tarihi, politik ve sosyal dilin semantiği ve pragmatiği üzerine araştırmalar*. (Çev.) Atilla Dirim. İletişim Yayınları.

Kılıç, F. (2007). Kavramların öğretiminde kavramın içerik öğelerinin açıklanmasının akademik başarıya etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 3(2): 145-161.

Martorella, P.H. (1986). *Teaching concepts in James, classroom teaching skills*. (Ed.). M.C. Healty and Company.

Moğolların Gizli Tarihi (2010). (Ahmet Temir, Çev.). Türk Tarih Kurumu.

Ortaylı, İ. (2016). Osmanlı tarihinin en kritik yolculuğu. Erişim Tarihi: 17.03.2020. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/osmanli-tarihinin-en-kritik-yolculugu-40225639>

Okay, M. O. (1997). Hatırat. *Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi*, (XVI): 445-450.

Olgun, İ. (1972). Anı ve Türk edebiyatında anı. *Türk Dili/Anı Özel Sayısı*, 15(246): 405-420.

Özdemir, N. (2008). Türk hediyeleşme geleneği ve medya. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar*, 1(4): 468-480.

Özkırımlı, A. (1982). *Türk edebiyatı ansiklopedisi*. (2. Baskı). Cem Yayınları.

Özbaran, S. (1997). *Tarih, tarihçi ve toplum*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pekalin, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. MEB Yayınları.

- Rekha, M. (1967). *Women in Mughal India (1526-1748)*. Munshiram Manoharlal Publications.
- Roux, J. P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. (Aykut Kacancıgil-Aye Bereket, Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- Rubruk, W.V. (2018) *Moğolların Büyük Hanı'na seyahat 13. Yüzyılda İstanbul'dan Karakurum'a Yolculuk*. Tercüme ve Notlar: Ergin Ayan, I. Baskı. Kronik Kitap.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2009). Eski Türklerde devlet meclisi 'toy' üzerine düşünceler. 28 (45): 1-12.
- Soydan, S. (2018). Çağatay Türkçesinde bazı sayı isimlerinin kullanılışı ve sayıların gizemi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 22 (Özel Sayı): 1797-1812.
- Şahin, H. H. (2014). *Ekber Şah ve dinî reformu* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, H. H. (2016). Bâbürlü Sultanı Gülbeden Begüm. *Akademik Tarih ve Düşünce*, 3(8):1-22.
- Şahin, H. H. (2017). Hindistan'da dul olmak, satı uğruna diri diri yakılan kadınlar. *Kadın Özel Sayısı, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler*, 9(9): 61-73.
- Şenesen, R.O. (2011). Türk halk kültüründe bolluk ve bereketle ilgili inanç ve uygulamalarda eski Türk kültürü izleri. *Kıbrıs Üniversitesi Folklor/Edebiyat*, 17(66), 209-228. Erişim Tarihi: 14.03.2020. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/255345>
- Güngör, H. (2002). Eski Türklerde din ve düşünce. *Türkler ansiklopedisi*, C.3, Yeni Türkiye Yayınları.
- Tahirü'l M. (2013). *Edebiyat Lügatı*. (Der.). Kemal Edib Kürkçüoğlu. Enderun Kitabevi.
- Tanrıverdi, H. (2018). Din-kültür ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları*, 8(3): 595-601.
- Uluışık, Y.P., Kara M. (2018). Türk destanlarındaki toy geleneğinde at yarışı: Hakas Destanı Altın Taycı Örneği. *İdil*, 7(4): 99-105.
- Üzdemir, E. (1983). *Yazı ve yazınsal türler*. Varlık Yayınları.
- Yanardağ, A., (2017). Örf ve adetler sosyolojisi. *Iğdır Üni., İlahiyat Fakültesi*, (9): 39-63. http://isamveri.org/pdfdrq/D04012/2017_9/2017_9_YANARDAGA.pdf
- Yelken, R. (2007). Tarihin söyleminde toplumsal gerçekliğe geçişler: Tarih sosyolojisine bir giriş. Vadi Yayınları.
- Yılmaz, H. (2014). Tarihî olaylarda gensel devinim ve süreklilik üzerine analitik bir inceleme ve olay-olgu bağlamı. *Akademik Tarih ve Düşünce*, 1(2), 10-11.
- Yüksel, M.Ş., (2010). Türk kültüründe levirat ve Timurlularda uygulanışı. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(3): 2029-2046. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1>